

14

**Millî Mücadele
Döneminde
Türk ve Yunan Esirleri**

**Turkish-Greek War
Prisoners During
the National Struggle Period**

Mehmet Çanlı

Millî Mücadele Döneminde Türk ve Yunan Esirleri

*Mehmet Çanlı**

Özet

Bu makalede Millî Mücadele döneminde Türk-Yunan ilişkilerinin bir kesiti incelenmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın bu dönemde esirler konusunda izlediği politika ortaya konulmuştur. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar, genel olarak Anadolu'daki Yunan mezalimi ve esirlerin hatıralarından ibarettir. Bu çalışma, ATASE, Kızılay Arşivi, dönemin yayınlanmış itilafname, protokol ve talimatnameleriyle birlikte dönemin gazetelerinden faydalanılarak ortaya konulmuştur. Çalışmada, "Millî Mücadele döneminde bir esir teşkilatı var mıdır?", "Türkiye ve Yunanistan sivil ve savaş esirlerine nasıl davranmıştır?", "Esir işlemleri nasıl yapılmıştır?" "Türk ve Yunan esirlerinin mübadelesi nasıl yapılmıştır?" gibi sorulara cevap aranmıştır. ATASE Arşivi'nde, Anadolu'da bulunan Yunan esirlerinin her türlü işlemleriyle ilgili belgeler bulunmaktadır. Aynı zamanda Yunanistan'daki Türk esirleriyle ilgili bir kısım belgeler de mevcuttur. Esirlerle ilgili teşkilat ve muamelat evrakları ATASE Arşivi'nde yoğunlaşırken, mübadele ile ilgili bilgi ve belgeler, özellikle Kızılay Arşivi'nde ve dönemin Türk basınında çıkan haberlerden toplanmıştır. Mübadele Komisyonu üyeleri Kızılhaç ve Kızılay üyesi oldukları için yazışmalar da daha çok Kızılay Arşivi'nde toparlanmıştır. Konu ile ilgili basında çıkan haberler, Kızılay'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda yayınlanmıştır. Diğer taraftan bazı Türk gazeteleri, Yunanistan'daki gelişmeleri yakından izlemek amacıyla Yunanistan'a özel muhabirler göndermiştir. Gazeteler aynı zamanda Anadolu'da teftiş görevi yapan Kızılhaç heyetlerinin çalışma raporlarına ve esaretten dönen Türk esirlerinin beyanatlarına da yer vermiştir. Çalışmamız dört ana başlıkta ele alınmıştır. Öncelikle Kuvâ-yı Milliye döneminde, Yunanlıların işgalin ilk evrelerinde Anadolu'da tek taraflı almış oldukları sivil Türk esirlerinin durumu ortaya konulmuştur. Daha sonra Ankara Hükûmeti'nin kurmuş olduğu esir teşkilatı, muamelatı ve esirlerin mübadelesi ele alınmıştır. Bunlar ortaya konulurken, Yunanistan'daki uygulamalarla karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Esirleri, Yunan Esirleri, Savaş Esiri, Sivil Esir, Esir Mübadelesi

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Tarih Bölümü, mehmetcanli[at]hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3623-5568

Turkish-Greek War Prisoners During the National Struggle

Abstract

This article examines a cross-section of Turkish-Greek relations during the War of Independence. The policies followed by Türkiye and Greece regarding prisoners during this period are revealed. The studies on the subject generally consist of the Greek atrocities in Anatolia and the memories of the prisoners. This study is based on the ATASE, Turkish Red Crescent Archives, the published treaties, protocols and instructions of the period, as well as the newspapers of the period. In the study, answers to questions such as "Was there a prisoner organization during the National Struggle?", "How did Türkiye and Greece treat civilian and prisoners of war?", "How were prisoner procedures carried out?", "How was the exchange of Turkish and Greek prisoners carried out?" were sought. The ATASE Archive contains documents related to all kinds of transactions of Greek prisoners in Anatolia. At the same time, there are also some documents related to Turkish prisoners in Greece. While the organizational and transaction documents related to the prisoners are concentrated in the ATASE Archive, information and documents related to the exchange were collected especially from the Red Crescent Archive and the news published in the Turkish press of the period. Since the members of the Exchange Commission were members of the Red Cross and Turkish Red Crescent, their correspondence was mostly collected in Turkish Red Crescent Archive. The news in the press on the subject was published in line with the information provided by Turkish Red Crescent. On the other hand, some Turkish newspapers sent special correspondents to Greece in order to closely follow the developments in Greece. The newspapers also included the reports of the Red Cross delegations on inspection missions in Anatolia and the statements of Turkish prisoners who returned from captivity. Our study is organized under four main headings. First of all, during the Kuvâ-yı Milliye period, the situation of civilian Turkish prisoners taken unilaterally by the Greeks in Anatolia in the first stages of the occupation was revealed. Then, the prisoner organization established by the Ankara Government, the treatment and the exchange of prisoners are discussed. While these are put forward, they are analyzed in a comparative manner with the practices in Greece.

Keywords

Turkish Prisoner, Greek Prisoner, War Prisoner, Civil Prisoner, Prisoner Exchange

1. Giriş

Esirlik, ilk çağlardan yakın döneme kadar insan topluluklarının diğer toplulukları düşman telakki etmesi düşüncesinden ve kuvvetlinin zayıfa hükmetmesi pratiğinden doğmuştur.¹ Savaşlar ve başka sebeplerle alınan esirler ilk zamanlarda öldürülmüştür. Öldürülmeyenler ise köle haline getirilmiştir. Esir ile köle kavramları yakın zamana kadar aynı anlamda kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde dinler esirliğe ve köleliğe bütünüyle karşı çıkmamış, ancak bazı düzenlemelere gitmiştir.² Esirlik ile ilgili genel kabuller on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda sömürgeciliğe bağlı olarak artan savaşlar ve savaşların teknik ve hukuki açıdan gösterdiği değişimler sonucunda esir kavramının hukuki statüsü şekillenmeye başlamıştır. Bu değişimler, Kızılhaç/Kızılay'ın kurulmasına yardımcı olmuştur. Hukuki olarak esir, hak sahibi olmaktan çıkıp, hak mevzuu haline gelen kimse³ olarak tanımlansa da üzerinde duracağımız kavramlar savaş esiri ve sivil tutsak olacaktır.

Bu kelimeler, sözlüklerde tanımları mevcut olsa da, terim olarak anlamları uluslararası antlaşmalarda detaylandırılmıştır. Batı dillerindeki sözlüklerde İngilizce "Prisoner Of War"⁴ ve Fransızca "Prisonnier de Captif"⁵ şeklinde kullanılan savaş esiri kavramı, "Savaşta ele geçirilen ve savaş süresince bir kampta tutulan silahlı kuvvetler mensupları"⁶ olarak değerlendirilmiştir. Yabancı dildeki sözlüklerin bazıları savaş esiri tanımının içine askerlerle birlikte sivilleri de dâhil etmiştir.⁷ Genelkurmay'ın hazırladığı *İngilizce-Türkçe Askeri Terimler Sözlüğü*'nde ise savaş esirleri, "Uluslararası antlaşmalardaki istisnai durumlar dışında savaşan kuvvetlerin, karşılıklı birbirlerinden aldıkları ve enterne ettikleri kimseler"⁸ olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası sözleşmelerde de savaş esiri, hemen hemen aynı şekilde tanımlanmıştır. 1906 Cenevre ve 1907 La Haye Sözleşmelerinde savaş esiri, meşru ve silahı alınmış bir düşman olarak kabul edilmiştir. Yine bu sözleşmelerde esir, kendilerini esir eden şahsın esiri olmaktan çıkartılarak düşman devletin esiri sayılmış ve savaş esiri kavramının içine siviller de dâhil edilmiştir.⁹

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 300.

² *Türk Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 36; Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Ankara: Gündoğan Yay., 1990, s. 133-149.

³ Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, 4.Bas., Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975, s. 182.

⁴ A. D. Alderson-Fahir İz, *The Oxford English Turkish Dictionary*, İstanbul: ABC Kitabevi, 1990, s. 422; A. s. Hornby, *Oxford Advanced Learners Dictionary Of Current English*, Oxford: Oxford University Press, 1974, s. 675; L. Barnhart Clarence- Robert K. Barnhart, *The World Book Dictionary*, C. II, Sydney: 1978, s. 1657; David B. Guralnik, *Websters New World Dictionary Of American Language*, Newyork: Simon and Schuster, 1980, s. 1131.

⁵ Şemsettin Sami, *Resimli Kamus-ı Fransevi (Fransızcadan Türkçeye Lügat Kitabı)*, 4. Baskı, İstanbul: Mihran Matbaası, 1905, s. 393.

⁶ Hornby, s. 675.

⁷ Guralnik, s. 1131.

⁸ *İngilizce-Türkçe Askeri Terimler Sözlüğü*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1971, s. 482.

⁹ Muzaffer Kiran, *Harp Esirleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1958, s. 75.

Savaş esirinin tanımı uluslararası sözleşmelerin yanında itilafname ve talimatlarda da yapılmıştır. Örneğin İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında esirlerin iadesi konusunda yapılan bir itilafnamede savaş esiri tanımında şu ayırım yapılmaktadır. Savaş esiri tabiri yalnız asker esirleri ifade ederken, esir tabiri hem askeri esirleri hem de sivil tutsakları ifade etmektedir.¹⁰ Uluslararası antlaşmalarda esirlerin hukuki statüsü tanımlanırken, savaşan devletlerde esirlerle ilgili birtakım talimatlar yayınlamıştır. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı esirlerine uygulanacak kuralları R. 1331 (1915) yılında *Üsera Hakkında Talimatname*¹¹ adı altında yayınlamıştır. Millî Mücadele döneminin başlarında bu talimatnamenin kuralları uygulanırken, R.1339 (1923) yılında da yeni bir *Üsera Talimatnamesi*¹² yayınlamıştır. Bu talimatnameler, uluslararası antlaşmalara uygun olarak hazırlanmış ve esirlerin hukuki statüsüne göre uygulaması yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türk-Yunan ilişkilerinin bir kesitini ortaya koymaktır. Bununla birlikte kurulma aşamasında olan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin esirler konusunda izlediği sağlam ve tutarlı politikayı incelemektir. Türk-Yunan ilişkileri ile ilgili çok fazla çalışma bulunmaktadır. Ancak bunların büyük bir kısmı, Anadolu'daki Yunan mezalimi ve esaretten dönen kişilerin hatıratları şeklinde yayınlanmıştır. Ele aldığımız konu, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE), Kızılay Arşivi ve dönemin gazetelerinden yararlanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle esaretin kısa bir tarihsel geçmişi ve uluslararası antlaşmalardaki yerini tespit ettikten sonra Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesiyle birlikte almış olduğu esirlerin genel durumu değerlendirilecektir. Daha sonra Millî Mücadele döneminde Ankara Hükûmeti'nin esir teşkilatı, muamelesi ve mübadelesi ele alınacaktır. Bu başlıklar ele alınırken, Türkiye ile Yunanistan arasındaki uygulamalar karşılaştırmalı olarak işlenecektir. Bunun yanında yapılan uygulamaların dönemin uluslararası antlaşmalarına uygunluğu da tartışılacaktır.

2. Kuvâ-yı Milliye Dönemi Anadolu'daki Türk ve Yunan Esirleri

Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ile başlayan macerası, 9 Eylül 1922 tarihinde hüsrarla sonuçlanmıştır. Yunanlılar, başlangıçta ordusu dağıtılmış olan Osmanlı topraklarında, İtilaf devletlerinin desteği ile rahatça ilerledi. 1919-1920 yıllarında işgal ettikleri toprakları yönetti, binlerce Türk insanı öldürdü ya da esir aldı. İşgal edilen bölgelerden aldıkları esirler, genelde bölgenin ileri gelen seçkin ve zengin kişileri idi. Bununla halkın direniş gücünü kırmayı ve bölgenin ekonomik gücünü azaltmayı amaçlamışlardı.

Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye hareketi ile başlayan ve 1920 yılının sonlarına doğru düzenli birlikler şeklinde teşkilatlanan Millî Kuvvetler, Yunanlılarla mücadele etmiştir. Nitekim düzenli ordu ile I. İnönü Savaşı ile organize olarak başlayan Türk-Yunan cephe savaşları, Sakarya, Dumlupınar... Muharebeleri ile devam etmiş ve Büyük Taarruz ile Eylül 1922'de nihayete ermiştir.

¹⁰ *Üserâ-yı Harbiye ile Sivil Üserâyâ Dâir İngiltere ile Hükûmet-i Osmaniye Beyninde Mün'akid İtilafnâme*, İstanbul, R. 1334 (1917), s. 4.

¹¹ *Üserâ Hakkında Talimatnâme*, İstanbul: Matbaa-ı Askeriye, Süleymaniye, R.1331 (1915).

¹² *Üsera Talimatnamesi*, İzmir (Bornova), R.1339 (1923).

Yunanistan, işgal süresince birçok savunmasız Türk ve Müslüman ahaliyi tutuklamıştır. Bu kişiler yerli Rum ve Ermenilerin şikâyetleri ve iftiralari sonunda esir veya tevkif edilmiştir. Alınan esirler, önceleri işgal bölgelerinde günlerce aç ve susuz bırakılarak Yunanlıların çeşitli işlerinde çalıştırılmıştır. Yunanlılar tarafından Anadolu'da esir alınan ve kaçarken beraberlerinde götürdükleri Türk ve Müslüman ahalinin sayısını tespit etmek zordur. Çünkü Yunanlılar, Yunanistan topraklarında yaşayan Türkleri de esir telakki etmiştir. Bunun yanında Yunanistan'a ziyaret için giden Türkleri de esir saymıştır.¹³ Diğer taraftan I. Dünya Savaşı döneminde İngiltere'nin elinde kalan Türk esirlerini de İngiltere, Yunanistan'a teslim etmiştir.

İşgale karşı Anadolu'nun birçok bölgesinde milli direniş teşkilatları kurulmuştur. Bu birlikler, Kuvâ-yı Milliye birlikleri şeklinde işgalcilerle mücadele etmiştir. Bu birliklerin mücadelesi esnasında düşmandan az da olsa esir alınabilmiştir. Alınan esirler, bölgesel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerince muhafaza edilmiştir. Örneğin, Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Fransız ve İngilizlerden alınan esirler, mahallî Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin gözetiminde tutulmuştur.¹⁴ Ankara'da meclisin açılmasından kısa bir süre sonra Bakanlar Kurulu kararıyla 24-26 Haziran 1920 tarihleri arasında Elcezire, Adana Cephesi ve Batı Cephesi¹⁵ Komutanlıkları kurulmuştur. Bundan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin elinde bulunan esirler, ilgili komutanlıklara teslim edilmiştir.

Yunanistan ile Ankara Hükûmeti arasında ilk cephe harbi I. İnönü Savaşı'dır. Savaş esirlerinin alınması I. ve II. İnönü Savaşlarında, Sakarya ve Dumlupınar Savaşlarında ve son olarak da Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı esnasında karşılıklı olmuştur. Sivil tutsak veya esirlerin büyük bir kısmı da Takip Harekâtı sonrasında İzmir ve sahillere gelerek kaçmaya çalışırken alınmıştır.

3. Millî Mücadele Dönemi Esir Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde esirlerle ilgili işlemlere Harbiye Nezareti bakıyordu. Millî Mücadele döneminde bu işlemler Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından yürütülmüştür. I. İnönü Savaşı'ndan hemen sonra Vekâlet'in bünyesinde kurulan Sıhhiye Dairesi'nin 4. Şubesi'ne bağlı olarak bir Üsera Şubesi kurulmuştur.¹⁶ Sıhhiye Dairesi'ne bağlı olmasındaki amaç, esirlere daha fazla insani yardımın yapılmasını temin etmektir.¹⁷ Üsera Şubesi, esir garnizonlarında tutulan esir kayıt defterleri, künye defterleri, tahsisat defterleri, vukuat defterleri ve esirlerin işlem ve kayıt defterlerinin kontrolünü sağlamıştır. Kısaca esir garnizonlarının her türlü işlerinden sorumludur. Bu görevi Ekim 1922'ye kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra esir sayısının artmasıyla birlikte Üsera Taburları Müfettişliği

¹³ Kızılay Arşivi, D.529 II/270, (1923).

¹⁴ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C. 4, III. Kısım, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, 1966, s. 115, 116.

¹⁵ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 52 (1965), Belge No:1189 (24/25 Haziran 1921).

¹⁶ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi, Kl.687, D.139, Fh.64.

¹⁷ KA, D.529 I/150; KA, D.529 II/74, (11.01.1923)).

ve Üsera Taburları Komutanlığı kurulmuştur. Üsera Şubesi de bu komutanlığa bağlanmıştır.¹⁸ Aralık 1922'den sonra Müstakil Üsera Şubesi Müdürlüğü haline getirilmiştir.¹⁹

Müstakil Üsera Şubesi, esirlerin mübadelesine başlanmasıyla birlikte 28 Şubat 1923 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.²⁰ Mübadelenin sona ermesiyle Ağustos 1923 tarihinde tekrar Müstakil Üsera Şubesi Müdürlüğü haline getirilmiştir.²¹ Bu tarihten sonra müstakil olarak faaliyetlerine devam etmiştir.²²

Yunanistan'ın esir teşkilatını tespit edemedik. Ancak Türk resmî makamları ve Kızılay'ın, Yunan resmî makamları, Yunan Kızılhaç'ı, Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı ve Muhtelit Mübadele Komisyonu ile olan yazışmalarına bakıldığında, Osmanlı Devleti ve Ankara Hükûmeti'nin esirlerle ilgili teşkilat yapısına benzer olduğu görülmektedir.

3.1. Esir Taburlarının Kurulması

Millî Mücadele döneminde üsera taburları, mevcut askeri taburların düzenine göre kurulmuştur. Bunda amaç, esirlere verilecek iâşe ve diğer hizmetlerde kolaylık sağlanmasıdır. Üsera taburları esir sayısının artmaya başlamasıyla güvenli bulunan il ve ilçelerde kurulmuştur. Taburların kuruluş amacı ise düşmanın tahrip ettiği yerlerde kışa kadar mesken inşası ve esirlerin mübadelesine kadar azami ve seri faydalar sağlamaktır.²³ Esir subaylar için ayrı bir ev veya otel kiralanırken,²⁴ asker ve sivil esirler, milliyetlerine göre mümkün olduğu kadar aynı taburda muhafaza edilmiştir. Ancak Millî Mücadele döneminde imkansızlıklardan dolayı buna uyulmamıştır.

Esir taburlarının yerlerinin seçiminde öncelikle emniyetli olmasına dikkat edilmiştir. Taburlar için seçilen yerlerin hastalıktan uzak ve iklimi müsait yerler olmasına özen gösterilmiştir. Tabur binalarının veya barakalarının savaş alanından ve yangın tehlikesinden uzak olmasına dikkat edilmiştir.

Esirlerin iskânı, iâşe ve idaresi, tahsisatlarının ödenmesi, hastalarının tedavisi, haklarındaki işlemlerin kaydedilmesi, inzibat, sevk ve idareleri için taburlarda veya garnizonlarda "Üsera Komisyonları" kurulmuştur.²⁵ Kolordu Komutanları veya vekillerince tayin edilen üsera komisyonunda bir iâşe ve bir de hesap heyeti bulunurdu. Bunun yanında yeteri kadar jandarma da istihdam edilmiştir. Üsera komisyonlarında özellikle Kızılay temsilcileri yer almıştır.

¹⁸ ATASE, Kl.1672, D.390, Fh.82.

¹⁹ KA, D.529 II/52.

²⁰ ATASE, Kl.1977, D.371, Fh.45; KA, D.529 II/132.

²¹ ATASE, Kl.1529, D.21, Fh.34.

²² KA, D.529 III/171, (12.11.1923); KA, D.529 III/238, (31.05.1925).

²³ ATASE, Kl.1500, D.60, Fh.77.

²⁴ *Üserâ Hakkında...*, Madde 4.

²⁵ *Üserâ Hakkında ...*, Madde 16, 17.

Millî Mücadele'nin başlarında alınan esirler, bölgesel birlikler veya Kuvâ-yı Milliye birliklerince muhafaza edilmiştir. Bu dönemde kurulan ilk esir garnizonu 1920 yılının sonlarına doğru Güney Cephesi'nde Fransızlardan alınan esirler için Kayseri'de kurulmuştur.²⁶ Bu garnizon daha sonra kurulacak olan garnizonlara örnek teşkil etmiştir.

Batı Cephesi'nde de başlangıçta esirler, bölgesel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından muhafaza edilmiştir. Haziran 1920'de ilgili komutanlığın kurulmasıyla birlikte esirler, komutanlığa bağlı garnizonlarda tutulmuştur. Batı Cephesi'nde esir taburlarının kurulması Büyük Taarruz'dan sonra olmuştur. Büyük Taarruz'dan sonra sayıları hızla artan esirlerin yönetimi güçleşmiştir. Düşmanın Anadolu'dan çıkarılmasından sonra, 1 Ekim 1922'de, işlemlerin tek elden yürütülmesi için esirlerin her türlü haberleşme ve muameleleri Batı Cephesi Komutanlığı'nın bünyesinde kurulmuş olan Üsera Taburları Müfettişliği'ne devredilmiştir.²⁷

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi'ne bağlı olan Üsera Şubesi'nin, Anadolu'daki esir taburlarına vermiş olduğu numara ve yerler şöyledir: Kayseri ve Kırşehir bölgesindeki iki taburda bulunan esirlere birden on beş bine kadar numara verilmiştir. İzmir ve Manisa'daki taburlarda bulunan esirlere de on beş binden başlayıp kırk bine kadar numara verilmiştir.²⁸

Bu dönemde taburlardaki esirlerin işgücünden faydalanılmıştır. Esirler, devletin yol inşaatlarında ve şehir temizlik işlerinde çalıştırılmıştır. Bunun yanında halk hizmetinde de çalıştırılmıştır. Esir Amele ve İnşaat Taburları 1 Şubat 1923 tarihinde kurulmuştur. Kurulan taburların bir kısmı Nafia Vekâletine (Bayındırlık) devredilmiştir. Bu taburların bazıları, Manisa, Turgutlu, Alaşehir, Elvanlar, Torbalı,²⁹ Trabzon, Gümüşhane, Samsun, Havza, Tokat, Sivas, Merzifon, Çorum, Antalya, Burdur, Afyon, Silifke, Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve Ankara'da kurulmuştur.³⁰

3.2. Esir Taburları Müfettişliği

Üsera Taburları Müfettişliği'nin kuruluş amacı, esirlerin her türlü tecavüzdten korunması ve varlıklarını muhafaza etmeleri, ihtiyaç ve diğer haklarının gerektiği gibi takip edilmesidir.³¹ Müfettişliğin merkezi Manisa'dır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Batı Cephesi Komutanlığı'nın kuruluşundan (24/25 Haziran 1920) sonra, yani teşkilatlanması sırasında teşkil edilmiş olabilir. 1 Ekim 1922 tarihli bir emirle esir taburları, teftişin yanında önemli muamele ve haberleşmelerinde bu müfettişliğe bağlanmıştır. Bu tarihe baktığımızda Büyük Taarruz'un hemen sonrası olduğu görülmektedir.

²⁶ KA, D.529 I/210, (13.05.1921).

²⁷ ATASE, Kl.1672, D.390, Fh.82.

²⁸ ATASE, Kl.1500, D.60, Fh.28-10,70; ATASE, Kl.1500, D.66, Fh.25-34,35.

²⁹ ATASE, Kl.1500, D.60, Fh.2-1.

³⁰ ATASE, Kl.640, D.299, Fh.3-1, 9-1,26.

³¹ ATASE, Kl.1672, D.390, Fh.82.

3.3. Esir Taburları Komutanlığı

Esir taburlarının işlemleri, haberleşmeleri ve teftişleri Üsera Taburları Müfettişliği tarafından yapılırken, esir sayısının artmaya başlamasıyla birlikte taburların tek elden yönetilmesi için Batı Cephesi'ne bağlı olarak 16 Aralık 1922 tarihinde "Üsera Taburları Komutanlığı" kurulmuştur.³² Merkezi İzmir olan Komutanlık, cephe emrinde liva (tugay) gücündedir.

Üsera Taburları Komutanlığı'nın yetki ve görevleri, esir inşaat taburlarındaki subay ve askerlerin idari ve güvenlik işlerini ilgilendiren işlemlere bakmak, esirlerin sağlık durumları ve iç işlerini kontrol etmek, tanzim ve kuruluş amacına göre esir inşaat taburlarından azami fayda sağlamak, esirlere gelecek mektup ve paketleri yerlerine ulaştırmak gibi görevler yüklenmiştir. Bu görevlere ve teftiş tarihlerine bakıldığında Üsera Taburları Müfettişliği'nin hala görev yaptığı görülmektedir. Üsera Taburları Komutanlığı, esir işlemlerinin sağlıklı bir şekilde takibini temin için gerekli görürse doğrudan doğruya Bakanlık nezdindeki Üsera Şubesi ile haberleşebilirdi.

Üsera Taburları Komutanlığı, esir taburlarının 1 Ağustos 1923 tarihinde lağvedilmesi³³ üzerine varlığını bir süre daha Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak sürdürmüştür. Daha sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nın 1 Eylül 1923 tarihinde lağvedilmesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde bulunan Nakliyat ve Sevkiyat Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Esir taburlarının lağvedilmesinden sonra Anadolu'dan nakledilmeyen veya iltica etmiş olan esirlerin işlemleriyle bir süre daha ilgilenmiştir.

3.4. İstanbul Nokta Komutanlığı ve Esirlerle İlgilenen Diğer Kurumlar

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da 15 Kasım 1922 tarihinde İstanbul Nokta Komutanlığı kurulmuştur. Komutanlık, kurulmasından itibaren yakınları tarafından müracaat edilen esirlerin, tahkikini yapmaya başlamıştır. Özellikle İstanbul ve Trakya bölgesindeki esir ve kayıpların araştırılması, iade edilen esirlerin memleketlerine sevkleri gibi işlemlerle ilgilenmiştir.³⁴ Komutanlığın kurulmasından kısa bir süre sonra bünyesinde geçici bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun görevi Trakyalı sivil esirleri teslim almak ve Kızılay ile irtibatlı olarak esirlerin memleketlerine sevklerinin yapılmasını sağlamaktır.³⁵

Esirlerin ve kayıpların bulunması için Üsera Şubesi ve Üsera Taburları Komutanlığı'na müracaat yapılırdı. Bunun yanında Kızılay, valilikler, Menzil Mıntıka Müfettişlikleri ve İstanbul'daki TBMM Temsilciliği'ne de başvurulabilirdi. Esirlere Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) yardımcı olmuştur. Bu Bakanlık özellikle mübadele bittikten sonra Anadolu'da kalan ecnebi esirlere yardımcı olmaya

³² ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.2-1.

³³ ATASE, Kl.1813, D.327, Fh.52.

³⁴ KA, D.529 II/80, 85, 251, 252; KA, D.529 III/123, 133.

³⁵ KA, D.529 II/88, (12.02.1923).

çalışmıştır.³⁶ Bunun yanında esirlerle siyaset, istihbarat, asayiş ve istihdam açısından Dışişleri Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü, Nafia Vekâleti (Bayındırlık), Dâhiliye (İçişleri) Vekâleti Emniyet Genel Müdürlüğü, Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü gibi kurumlar da ilgilenmiştir.

3.5. Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Esir Teşkilatı

Kızılay, kuruluşundan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın başlarına kadar esirlerle ilgili bir teşkilat kuramamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Kızılay'ın Harbiye Nezareti'ne bu konudaki müracaatı askerî ve siyasi gerekçelerle kabul edilmemiştir.³⁷ Çanakkale Savaşı sırasında Milletlerarası Kızılhaç Komitesi Kızılay'dan, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz, Fransız ve diğer devletlere ait esirlerin listesini istemiştir. Bunun üzerine Kızılay genel merkez üyelerinden Mehmet Ali Bey ve Haydar Bey'den oluşan bir "Üsera Komisyonu" kurulmuştur. Üsera Komisyonu'nun kurulmasından sonra Nisan 1915'ten itibaren esirler hakkında bilgi alınmaya başlanmıştır.³⁸ Kızılay'ın esirler konusunda aracılık etmesine ancak Kasım 1915'ten sonra izin verilmiştir.³⁹

Kızılay Cemiyeti'nde esir işleriyle ilgili işlemlere Tahrirat Şubesi bünyesindeki İstihbarat kısmı bakmıştır. Esirler için yapılan masraflar ise Muhasebe Şubesi'nce ödenmiştir. Bu dönemde maddi imkansızlıklardan dolayı ayrı bir şube kurulamamıştır. Cemiyetin bünyesinde kurulan Üsera Komisyonu, esirlerin her türlü işleriyle ilgilenmiştir. Daha sonra bu komisyona bağlı olarak bir de Üsera Şubesi Müdürlüğü kurulmuştur.⁴⁰ Kızılay'ın esirlerle ilgili faaliyeti Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal nedeniyle bir süre kesilmiştir. Ankara'da meclisin açılmasıyla birlikte ve Yunanlıların sivil halktan aldığı esir sayısı arttıkça Kızılay esir şubesinin faaliyetleri tekrar başlamıştır.⁴¹ Bu süreçte Kızılay bünyesinde bir de Tahkikat Şubesi açılmıştır.⁴²

Cemiyetin yetki ve sorumluluklarının Kasım 1921'den itibaren Anadolu Temsilciliği'ne devredilmesinden sonra Ankara'da, Anadolu Temsilciliği'ne bağlı olarak Üsera Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon bünyesinde genel merkez bünyesindeki hemen hemen bütün şubelerin birer temsilciliği kurulmuştur. Üsera Şubesi Müdürlüğü'ne önce Ali Muzaffer Bey daha sonra da Saffet Bey getirilmiştir.

³⁶ *Anadolu Gazetesi* (İzmir), 10.12.1922, No:2902, s. 2.

³⁷ Mesut Çapa, *Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti (1914-1925)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1988, s. 169.

³⁸ *Osmanlı Hilâl-i Ahmet Cemiyeti 1330-1334 Senesine Ait Merkezi-i Umûmi Raporu*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, R. 1335, s. 23.

³⁹ Çapa, *Hilal-i Ahmer*, s. 171.

⁴⁰ *OHAC., (1330-1334) ...*, s. 57.

⁴¹ *TC. Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmisi tarafından 1339 Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, İstanbul: 1339, s. 121.

⁴² *TC. HA. ... (1335-1338) ...*, s. 133.

Üsera Şubesi, Yunan esirlerine gönderilen mektup, para ve paketleri sahiplerine dağıtmış, (makbuz karşılığında) esirlerden aldığı mektup ve diğer emanetleri İstanbul'daki genel merkeze göndermiştir. Aynı zamanda esirlere ilgili yapılan istek ve şikâyetleri sonuçlandırmaya çalışmıştır.⁴³ Örneğin, Anadolu Temsilciliği Üsera Şubesi, Mart 1922'den Kasım 1922'ye kadar 49 bin evraka işlem yapmıştır.⁴⁴

Esirlerin mübadelesi başlayınca Kızılay, 28 Mart 1923 tarihinde İzmir'de bir İstihbarat Şubesi kurmuştur. Şubenin görev alanı İzmir ile sınırlandırılmıştır. Bu şube, gelen Türk esirlerinin verdiği bilgilerden faydalanarak resmî makamlara yardımcı olmuştur.⁴⁵ Mübadele bittikten sonra faaliyeti de sona ermiştir.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra Kızılay teşkilatında birlik sağlanmaya başladı. Nitekim 1 Ekim 1923 tarihinde Ankara Temsilciliği ile birlikte Üsera Şubesi de kaldırıldı. Genel merkezdeki Üsera Şubesi'nin faaliyetleri devam etti. Daha sonra Kızılay'ın 3 Eylül 1925 tarihinde Ankara'ya taşınmasıyla birlikte Üsera Şubesi de Ankara'ya taşındı ve faaliyetlerine devam etti.

4. Esir Muamelaatı

1906 Cenevre ve 1907 La Haye Sözleşmelerine göre, savaşan bir asker ve sivil kişi, esir alındığında ismini, doğum tarihini, rütbesini, künyesini ve sicil numarasını esir alan devlet görevlisine bildirmek zorundadır. Bildirmediği takdirde kendilerine verilen kanuni haklardan mahrum kalır. Alınan esirin bedeni ve akli durumu, kimliğini bildirmeye muktedir değilse bu tür kişilerin hemen tedaviye alınması gerekir.

Bu sözleşmelere göre esire bir kimlik veya bir numara verilirdi. Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele döneminde esirlere kimlik yerine, esirlerin numaralarını belirten oval sert deri üzerine kazınmış rakamların bulunduğu bir künye verilmişti. Verilen künyeleri esirler, üzerinde taşımak zorundaydı. Çünkü bu künye aynı zamanda kimlik yerine geçmekteydi ve gönderilen eşya, para ve mektuplar bu künye sayesinde kendilerine ulaştırılırdı.

Esir, teslim alındıktan sonra kendilerinden silahları, atları, teçhizat ve askeri evrakları alınırdı. Kişisel eşyaları sayılan elbise ve eşyaları alınmazdı. Kıymetli eşya ve paralar makbuz karşılığında emanete alınarak üsera komisyonunun kasasında saklanırdı. Bu para veya eşyalar ihtiyaç halinde kendisine verilirdi. Ancak bu hükümler subaylar için geçerli değildi.⁴⁶

⁴³ TC. HA... (1335-1338) ..., s. 133, 134.

⁴⁴ Tanin Gazetesi, 12.12.1922, No. 60, s. 3.

⁴⁵ KA, D.529 II/155, 156.

⁴⁶ Üserâ Hakkında ..., Madde 6.

4.1. Esir Garnizonlarında Tutulan Defterler

Esir garnizonlarında esirlerin ikamesi, iaşesi, idaresi, tahsisatlarının ödenmesi, hastalarının tedavisi, haklarında yapılacak işlemlerin kayıtları, inzibat ve nakilleri Üsera Komisyonları tarafından yapılmıştır. Bu işlemler için garnizonlarda künye defterleri, vukuat defterleri, tahsisat defterleri, esirlerin işgücünü gösteren defterler tutulmuştur.

Künye Defterlerinde, garnizonlara gelen esirlerin isimleri yazılmıştır. İsimler geliş sırasına göre kaydedilmiştir. Kaydedilen esirlere numara verilmiştir.⁴⁷ Künye Defterinde sıra numarası, garnizon numarası, esirin ismi (ve lakabı), baba adı, doğum tarihi, rütbesi, aile adresi, kıtası, milliyeti, esareti (tarihi ve yeri), garnizona geliş tarihi ve mülahazat⁴⁸ gibi bilgiler yer almaktadır. Künye Defterinde, eğer yer değiştirmişse esirin nereye sevk edildiği de belirtilmektedir. Fırar ve ölenlerin künyeleri işaretlenmiştir. Bu tür olaylar günü gününe ilgili makamlara bildirilmiştir. Böylece garnizonlardaki esir mevcutları da kolayca takip edilmiştir. Hastaneye sevk edilen esirlerin sayıları da künye defterlerinden takip edilmiştir. Silah ve cephane miktarlarını belirten cetveller bu defterde de görülmektedir.⁴⁹ Bu cetvellerde taburun silahları gösterilmektedir. Aynı zamanda alınan esirlerin beraberinde getirmiş olduğu belge ve silahlar da kayda geçirilmiştir.

Vukuat Defterleri, esirlerden vefat edenlerin vefat sebepleriyle birlikte yazıldığı defterlerdir. Bu defterler günü gününe tutulmuştur. Bunun yanında garnizonlardaki vukuatlar da bu deftere kaydedilmiş ve ölen esirlerin terekeleri bu defterlere kaydedilmiştir.

Tahsisat Defterleri, esir subaylara verilen maaşların işlendiği defterlerdir. Maaş karşılığında defter subaylara imza ettirilirdi. Bunun yanında çeşitli işlerde çalıştırılan esirlere verilen ücretler de bu defterlere işlenirdi.

Esirlerin İşgücünü Gösteren Defterlere, garnizonlara gelen esirlerin meslekleri tespit edilerek kaydedilirdi. Meslekleri tespit edilen esirler, talep edilen yerlere gönderilirdi.

Üsera ve Mülteci İşlem Kayıt Defterleri, esir ve mültecilerin durumlarını ve haklarında ne gibi işlem yapıldığını gösteren defterlerdir.⁵⁰ Bu defterlerde garnizonlara gelen ve giden evrakların kaydedilmiştir. Bu defterlerden başka garnizonlarda, orduda tutulan diğer defterler de tutulmuştur. Bunlar iaşe, iskân, elbise ve tedavi masrafları için tutulan defterlerdir. Bu defterlerde esirlerin, isimleri okunaklı ve Fransızca olarak yazılmıştır. Tutulan bu defterlerin birer nüshası her ay sonunda Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilmiştir.

⁴⁷ ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.25-36.

⁴⁸ ATASE, Kl.1500, D.60, Fh.28-6.

⁴⁹ ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.7, 11.

⁵⁰ ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.7, 11.

4.2. Esirlerin Sorgulanması, Adli Takibat ve Cezalandırmaları

Esirlerin sorgulanması, 1906 Cenevre ve 1907 La Haye Sözleşmelerinde yer almamasına rağmen, bunlardan bilgi alınırken baskı yapılmaması konusunda bazı maddeler dikkati çekmektedir. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde esirlerin sorgulanmasıyla ilgili birtakım talimatlar yayınlanmıştır. Bu talimatlar, dönemin uluslararası sözleşmelerine uygun olarak hazırlanmıştır. Örneğin bu talimatlardan birini ecnebi örneklerinden de faydalanarak Erkan-ı Harbiye Mektebi Müdürü Miralay Sedad Bey, 1922'de *Üsera ve Mülteci İsticvabatı Hakkında Muhtıra* adı altında yayınlamıştır.⁵¹ Esirlerin ve mültecilerin sorgulanması, genellikle istihbarat subayları tarafından yapılmıştır.

Garnizonlara sevk edilen esirlerin her gün yoklaması yapılırdı.⁵² Yoklama sırasında subaylar odalarında, erler ise içtima mahallinde bulunmak zorundaydı. Subayların yoklaması belirli gün ve saatlerde yapılırdı.⁵³ Garnizon talimatlarına uymayan esirler, adli takibata uğrarlardı. Esirlerin işlediği suçlar eğer ağırsa, gerekirse Divan-ı Harbe veya İstiklal Mahkemelerine sevk edilirdi.⁵⁴

Yunanlılar, Anadolu'dan götürdükleri Türk esirlerini çeşitli işkence ve cezalara çarptırmışlardır. Türk esirlerinin çoğu millî kuvvetlere yardımcı olduğu için ve yerli Rumların çeşitli şikâyetleri sonucu esir edilerek hapisanelere konulmuştur. Örneğin Yunanlılar, Trakya'nın işgali sırasında Lüleburgaz eşrafından Süvari Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'i, millî kuvvetlere yardım etti bahanesiyle esir alarak Atina'daki Plamidi Hapishanesi'ne koymuştur.⁵⁵ Edirne'nin Susa Kazası Abalar köyünden Ali Pehlivan oğlu İbrahim'i ise Yunanlılar, Edirne'nin müdafaası sırasında Miralay Cafer Tayyar Bey'le iş birliği yaptığı bahanesiyle 101 seneye mahkûm ederek önce Plamidi, daha sonra da Ayita Hapishanesi'ne koymuştur.⁵⁶ Hatta bu kişilerden Yunanlılar, kişi başına 500 lira fidye istemiştir. Yunanlıların cezalandırma usullerinin bazılarını şöyledir: Günlerce aç ve susuz bırakmak, tek kişilik hücreye koymak, işkence, çeşitli tahkir ve angaryalar. Bunun yanında esirlerin halkın içinde dolaştırılması ve Müslüman esirlerin kiliselerde çalıştırılması gibi uygulamalar da olmuştur.

Türkiye'nin Anadolu'daki Yunan esirlerini cezalandırması, genellikle çeşitli angaryalar şeklinde çalıştırmak olmuştur. Bunun yanında savaş suçlusu Yunan subay ve askerleri İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış, bazılarına hapis cezası verilmiştir. Yargılanan Yunan esirlerinin sayısı Yunanistan'daki Türk esirlere oranla daha azdır. Örneğin

⁵¹ Sedad, *Üsera ve Mülteci İsticvabatı Hakkında Muhtıra*, İstanbul: Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, R. 1338 (1922).

⁵² ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.19-15.

⁵³ ATASE, Kl. 2202, D.128, Fh.5-6.

⁵⁴ *Üserâ Hakkında ...*, Madde 24; *Üserâ-yı Harbiye ile Sivil Üserâyâ Dair İngiltere Hükûmeti ile Hükûmet-i Osmaniye Beyninde Mün'akid İtilafnâme*, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, R.1334 (1917), Madde 18.

⁵⁵ KA, D.529 III/96, (05.07.1923).

⁵⁶ KA, D.529 II/263, (22.T. Evvel.1923).

Kayseri'de 15-20 asker ve subayın yargılandığı,⁵⁷ Aydın, Ankara⁵⁸ ve İzmir'de de⁵⁹ bazı Yunan esirlerinin yargılandığı görülmektedir. Hapishanede bulunan Yunan esirlerinin çoğunun genellikle toplu katliam yapan asker ve subayların yanında yerli Rumlar olduğu anlaşılmaktadır. Yerli Rumlar, yağmacılık ve adam öldürme gibi suçlardan yargılanmışlardır.

4.3. Esirlerin Nakil, İskân ve İaşeleri

Millî Mücadele döneminde yayınlanan *Üsera Talimatnamesi*'ne göre esirlerin, teslim alındıkları andan itibaren mübadelesi yapıncaya kadar kalacakları garnizonlara nakil masrafları subay iseler maaşlarından, çalıştırılıyorsa ücretlerinden tahsil edilirdi.⁶⁰ Esirlerin nakillerinde, zilyet devlet, kendi askerlerine sağladığı imkanlardan faydalandırıldı. Türkiye, esirlerin nakillerini trenle yaparken Yunanistan, genellikle gemiyle yapmıştır.

Anadolu'da esir subayların iskânları ise mümkün mertebe haysiyet ve şereflerine uygun bir şekilde otel ve binalara, diğer esirlerin ise sıhhi şartlara haiz binalara, kale ve etrafi çevrilmiş yerlere yani çadırlara yapılmıştır.⁶¹ Masrafları subayların maaşlarından, diğer esirlerin ise ücretlerinden kesilmiştir. İskân yerlerinin, bulaşıcı hastalıklardan uzak, emniyetli ve iklimi müsait yerlerden seçilmesine özen gösterilmiştir.

Anadolu'daki Yunan subay ve asker esirler ayrı ayrı yerlerde muhafaza edilmeye çalışılmıştır⁶² ancak maddi imkansızlıklar nedeniyle sivil ve asker esirlerin bir arada tutulduğu da olmuştur. Esir sayısının artmasıyla Yunan esir subaylarının iskânı için önce Balıklı Nahiyesi düşünülmüştür. Daha sonra ise bunlar Afyon, Kırşehir ve Kayseri'ye nakledilmiştir.⁶³ Diğer esirler ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iskân edilmiştir.

Anadolu'daki Yunan esirlerini Mart ve Temmuz 1923 tarihlerinde denetleyen Milletlerarası Kızılhaç Heyeti, esirlerin sağlıklı yerlerde iskân edildiklerini görmüştür. Heyetin Torbalı'daki 5. Esir Taburu'nu ziyareti sırasındaki esirlerin ifadelerinden bir rapor tutulmuştur. Raporda Torbalı Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmasına rağmen, esirlere şehrin en iyi binalarının tahsis edildiği belirtilmiştir.⁶⁴ Yine bu tarihte Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti heyetinden Mrs. Bilingsis, Kırşehir Garnizonu'nu ziyaret ederek, garnizon binasının çok iyi olduğunu görmüştür.⁶⁵

Yunanistan'daki Türk esirlerinin iskânları ise genellikle askeri hapishanelerde ve açık hava hapishanelerinde gayrisihhi yerlerde yapılmıştır. Anadolu'daki Yunan esir

⁵⁷ KA, D.543 I/5, 7, 10, 11, 12, 13, 19.

⁵⁸ KA, D.543 I/2, (13.09.1921).

⁵⁹ KA, D.543 I/52, (01.08.1923).

⁶⁰ ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.19-13.

⁶¹ *Osmanlı ve İngiliz Ordularına ...*, I. Ek, Madde 5.

⁶² ATASE, Kl.1650, D.305, Fh.53.

⁶³ ATASE, Kl.1500, D.60, Fh.49.

⁶⁴ *Tanin Gazetesi*, 06.04.1923, No:175, s. 2.

⁶⁵ *Tanin Gazetesi*, 25.03.1923, No:163, s. 2.

subaylarına ayrı bir hane tahsis edilirken Türk esir subayları askeri hapishanelerde tutulmuştur. Örneğin Miralay Cafer Tayyar Bey ve beraberindeki arkadaşları Binbaşı Ahmet ve Yüzbaşı Giritli Mehmet Beyler, Atina civarındaki Rauf Hapishanesi'nde,⁶⁶ Lüleburgaz eşrafından emekli Süvari Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey Plamidi Hapishanesinde,⁶⁷ Gördes Jandarma Taburu piyade çavuşlarından Mehmet Onbaşıoğlu Ahmet Hamdi, Napel Askeri Hapishanesi'nde⁶⁸ iskân edilmiştir.

Yunanistan'daki Türk sivil esirlerin de hapishanelerde iskân edildiği görülmektedir. Yunanlılar önceleri almış oldukları sivil esirleri Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan hapishanelere koymuştur. Örneğin Tekirdağ'dan alınan sivil Türk esirlerini Yunanlılar, önce Tekirdağ Hapishanesi'ne daha sonra da Selanik Yedi Kule Hapishanesi'ne nakletmiştir.⁶⁹

Diğer asker ve sivil Türk esirleri Yunanistan'ın çeşitli yerlerinde genellikle çadırsız ve gayrisihhi şartlarda açık alanlarda iskân edilmiştir. Örneğin Yunanlılar tarafından esir alınan Kırkağaç Müftüsü Hacı Mehmet Rifat Efendi'nin ifadesine göre Liyosa ve Vudi esir garnizonlarındaki asker Türk esirleri, çadırsız bir vaziyette kaderlerine terkedilmişti.⁷⁰

Türk esirlerinin şikâyetlerini değerlendiren Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Hariciye Vekâleti, Kızılay ve Kızılhaç nezdinde teşebbüslerde bulunarak, esirlere iyi davranılmasını ve iskân yerlerinin gayrisihhi şartlarının düzeltilmesini istemiştir.⁷¹ Yunanistan'daki Türk esirlerinin iyi iskân edilmediğini Milletlerarası Kızılhaç heyetinden Dr. Schatcmann da, görmüş ve ilgili yerlere raporunu sunmuştur.⁷² Yunanistan'daki Türk esirlerinin durumlarıyla ilgili birkaç defa teftiş yapıldıysa da teftiş raporlarını Yunanistan, Türk Kızılay'ına göndermemiştir. Ancak mübadelenin başlamasıyla birlikte Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk delegesi Ömer Lütfü Bey ve Kızılay'ın Yunanistan'daki temsilcisi Hamid Bey, Türk esirlerini ziyaret ederek esirlerimizin, durumlarının çok kötü olduğunu görmüştür. Hazırladıkları raporda Yunanistan'ın birçok hapishanesinde Türk esirlerinin bulunduğu belirtilmiştir.⁷³

Esirlerin iaşesinin, uluslararası sözleşme ve talimatnamelere göre ziyet devlet tarafından karşılanması hükme bağlanmıştır. Millî Mücadele döneminde Yunan esirlerinin yiyecekleri devlet kanalıyla karşılanmıştır. Mutfak eşyası ve diğer bazı eşyalar, esirlerin paralarıyla Kızılay kanalıyla tedarik edilmiştir.⁷⁴ Anadolu'daki Yunan esirlerinin giyimleri ve yiyecekleri Türk askerlerine sağlandığı gibi levazımattan

⁶⁶ KA, D.529 III/1, (24.12.1921).

⁶⁷ KA, D.529 III/96, (05.07.1923).

⁶⁸ KA, D.529 II/112, (04.03.1923).

⁶⁹ KA, D.529 III/74, (18.06.1923); KA, D.529 III/93, (04.07.1923).

⁷⁰ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 18.12.1922, No:689, s. 3.

⁷¹ KA, D.529 I/153, (16.03.1921); KA, D.529 II/19, (10.09.1922).

⁷² KA, D.529 II/16, (28.08.1922).

⁷³ KA, D.529 II/200, (14.04.1923).

⁷⁴ KA, D.529 I/59, (11.02.1922).

karşılanmıştır.⁷⁵ Örneğin Uşak'taki Yunan esirlerinin ihtiyacı olan fanila ve çamaşırın Levazımat Umum Müdürlüğü'nden izin çıktığında gönderileceği belirtilmektedir.⁷⁶ Yunan esirlerinin iâşe masrafları Büyük Taarruz'a kadar devlet tarafından karşılanmıştır. Büyük Taarruz'dan sonra esirlerin maaş ve ücretlerinden kesilmiştir.

Yunanistan'daki Türk esirlere yapılan muamele ve verilen iâşeler konusunda gerek hatıra türü eserlerde ve gerekse arşivlerde binlerce belge bulunmaktadır. Yunanlılar, Millî Mücadele döneminin başlarında Türk esirlerini işgal bölgesindeki okul, cami ve hapisanelere doldurmuştur. Yunanlıların bu durumda esirlerimizin iâşelerini karşılaması imkansızdır. Çünkü kendi askerlerinin iâşelerini bölge halkından zorla temin etmişlerdir. İşgal bölgesindeki esirlerimiz, kaderlerine terkedilerek, genelde bulaşıcı hastalıklardan vefat etmiş ya da yerli Rumlar ve Yunan askerleri tarafından öldürülmüşlerdir.⁷⁷

Anadolu'da Türk zaferinin sonuçlanmaya başlamasıyla birlikte Yunanlılar, esirlerin bir kısmını Yunanistan'a götürmüştür. Alınan istihbarat raporlarında Yunanlıların esirlerin iâşelerini karşılamadığı görülmüştür. Bu durum karşısında Türkiye, Kızılay vasıtasıyla Kızılhaç ve Müttefikler nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Alınan cevapta, esirlerin iâşelerinin, Yunan askerlerine verilen ölçüde olduğu bildirilmiştir.⁷⁸ Ancak böyle olmadığı Türk esirlerinin beyanatlarında ve Kızılhaç'ın teftiş raporlarında görülmektedir. Örneğin; Miralay Cafer Tayyar Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir raporunda (28 Eylül 1921) Yunanlıların, askerlere sadece ekmek verdiğini ve nadiren de yemek verdiğini bildirmektedir.⁷⁹ Bu durumu Yunanistan'daki Türk esirlerini ziyaret eden Kızılhaç temsilcileri de teyit etmektedir. Ancak Kızılhaç teftiş raporlarını Yunanistan, Türkiye'ye göndermemiştir.⁸⁰

4.4. Esirlere Verilen Sağlık Hizmetleri, Tedavi ve Ölümleri

Esirlerin sağlık ve tedavi masrafları, Millî Mücadele döneminin başlarında devlet tarafından karşılanmıştır.⁸¹ Daha sonra tedavi giderleri mütekabiliyet çerçevesinde esirlerin ücret ve maaşlarından karşılanmıştır. Esir, garnizona ilk geldiğinde sağlık kontrolünden geçirilirdi. Esirlerin sağlık ve tedavileri, mümkün olduğu kadar kendi içlerinde bulunan sıhhi personelden faydalanılarak yapılmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele döneminde esirlerin hastanelere sevki, Batı Cephesi Komutanlığı'na bırakılmıştır. Hastaneye sevki uygun görülen esirler, genellikle askeri hastanelere sevk edilmiştir.⁸²

⁷⁵ ATASE, Kl.450, D.1, Fh.4.

⁷⁶ KA, D.529 II/74, (06.01.1923).

⁷⁷ KA, D.529 II/22, (28.09.1922).

⁷⁸ KA, D.529 I/184, (27.04.1921).

⁷⁹ ATASE, Kl.1044, D.154; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 93 (1992), s. 175-177; ATASE, Kl.1100, D.153, Fh.9-1.

⁸⁰ KA, D.529 II/225, (24.04.1923).

⁸¹ ATASE, Kl.1500, D.60, Fh.28-10.

⁸² ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.19-12.

Bu dönemde bulaşıcı hastalıkların artması sebebiyle ilgililer bazı tedbirler almıştır. Bulaşıcı hastalıklara karşı sağlık personelinin yetersiz olmasına rağmen mümkün olduğu kadar esirler tedavi edilmiştir. Bulaşıcı hastalık olan garnizonlar, karantinaya alınmıştır. Karantinaya alınan esirlerin iadesi geciktirilerek hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yapılan bir istatistiğe göre bulaşıcı hastalıktan dolayı hastanelerin yetersizliği sebebiyle savaş alanında 8 bin 505 askerimiz ölüyor, bulaşıcı hastalıktan dolayı 22 bin 543 askerimiz ölmüştür.⁸³ Bu dönemde bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla birçok talimat yayınlanmıştır.⁸⁴ Yaygın olan bulaşıcı hastalıklar kolera, karahumma ve lekeli hummadır. Anadolu'da Yunan esirlerinden hasta olup da hastanelerde yatanların sayısı Şubat 1923 tarihi itibarıyla sekizi subay olmak üzere toplam 1575 kişidir.⁸⁵

Yunanistan'daki Türk esirlerinin genel sağlık durumları çok kötüdür. Bu durumu Milletlerarası Kızılhaç Heyeti'nin teftiş raporları ve esaretten dönen kişilerin beyanatları açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin Miralay Cafer Tayyar Bey'in, raporunda⁸⁶ Yunanlıların yaralı Türk esirlerini tedavi edilmeden hapishaneye göndererek sakat kalmalarına sebep oldukları belirtilmektedir. Yine Eskişehir Kızılay Hastanesi Baştabibi'nin raporuna göre, Eskişehir Hastanesi'nde tedavi gören 75 kişiyi Yunanlılar, hastanelerden zorla alarak önce Bursa'ya daha sonra da Yunanistan'a sevk etmiştir.⁸⁷ Müdafaa-i Milliye, Hariciye Vekâletleri ve Kızılay, konu ile ilgili birçok teşebbüste bulunmuş⁸⁸ ise de sonuç alınmamıştır.

Ölen esirlerin ölüm varakaları düzenlenir, resmî makamlara ve ilgili devlete bildirilirdi. Ölüm varakasında ölüm sebebi, vasiyeti, ölüyor yanında kimin olduğu gibi bilgiler yer alırdı. Esirlerin cenazeleri kendi dini törenlerine göre defnedilirdi. Hatta esirlerin mezheplerine göre tören yapılmasına izin verilirdi.⁸⁹ Cenaze törenleri esir garnizonlarında bulunan dini personel tarafından ifa edilirdi. Dini personel bulunmayan garnizonlarda dışarıdan sivil dini personel getirilirdi. Diğer esirlerin ise törene belirli sayıda katılmasına izin verilirdi.

Yunanistan'daki Türk esirlerinin ölümleriyle ilgili bilgileri, iade edilen esirlerimizin beyanatlarından öğrenmekteyiz. Miralay Cafer Tayyar Bey'in raporunda, ölen esirlerin cenaze merasimlerinin yapılmasına Yunanlıların izin vermediği, hatta Hristiyan mezarlığına gömüldüğü belirtilmektedir.

⁸³ Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi*, C. 7, Ankara: Genelkurmay Yay., 1975, s. 559.

⁸⁴ KA, D.529 II/67, (1922).

⁸⁵ ATASE, Kl.1692, D.470, Fh.11-2.

⁸⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 56 (1966), Belge No:1317.

⁸⁷ KA, D.529 II/22, (28.09.1922).

⁸⁸ KA, D.529 I/153, (16.03.1921).

⁸⁹ ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.19-14.

4.5. Esir Subaylara Verilen Maaşlar ve Diğer Ücretler

Bu dönemde Anadolu'daki Yunan esir subaylarına maaş verilmeye çalışılmıştır. Yunanistan'daki Türk esir subaylarına maaş verilmediği istihbaratı üzerine Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Kızılay vasıtasıyla teşebbüslerde bulunmuştur. Vekâlet'in, Kızılay'a gönderdiği 2 Mart 1921 tarihli bir yazıda Anadolu'daki Yunan esir subaylarına Türk ordusundaki muadil rütbede maaş verildiği, eğer Yunanlılar, esirlerimize maaş vermediği takdirde mukabelede bulunacağını belirtilerek, esirlerimize verilen maaşın tespit edilmesi istenilmektedir.⁹⁰ Alınan cevapta düzenli maaşlarının verildiği bildirilmiştir.⁹¹

Her ne kadar Yunan askerî makamlarından alınan cevapta esir Türk subaylarına maaş verildiği belirtilmiş ise de alınan istihbarat raporlarına göre Yunanlılar, esir Türk subaylarına maaş vermemiştir. Miralay Cafer Tayyar Bey'in raporunda, esir Türk subaylarına aylarca maaş verilmediği belirtilerek mevcut paralarının dahi alındığı bildirilmektedir. Mübadele başladığı sıralarda ise Mübadele Komisyonu Türk Delegatesi Ömer Lütfü Bey, Atina ve çevresinde yapmış olduğu teftişler sonunda esir Türk subaylarının parasız olduğunu, maaşlarını alamadıklarını görmüş ve esir subayların ihtiyacı için de Cafer Tayyar Bey'e 2 bin lira vermiştir.⁹²

Milletlerarası Kızılhaç Heyeti, Mart ve Temmuz 1923 tarihlerinde Anadolu'da yapmış olduğu teftişlerde, Kayseri ve Kırşehir'de bulundurulmuş Yunan esir subaylarına düzenli maaş verildiğini görmüş ve bunu raporlarına yazmıştır. Bu raporlarda en küçük rütbeli Yunan esir subayına 20 lira verildiği görülmektedir.⁹³

Yunanistan'daki esir Türk subaylarına nadiren, ortalama 600 drahmi verilmiştir.⁹⁴ Bu para da aylarca sonra ödenmiştir. İstanbul'daki Yunan Askeri Temsilciliği'nin yazısına göre, 600 drahmi yüzbaşılara veriliyordu. Bu dönemde 1 lira 25-35 drahmi etmektedir. 600 drahmi ise 17.14 ila 24 lira etmektedir. Anadolu'daki esir Yunan subaylarının küçük rütbeli olanlarına ortalama 20-21 lira verilmiştir.⁹⁵

4.6. Esir Mektupları, Para Havalesi, Kolileri ve Sansürü

Millî Mücadele döneminde esirlere gelen ve kendilerinin göndereceği mektuplar, sansüre tabi tutulmuştur. Bu dönemde mektupların getirilip götürülmesine Kızılay ve Kızılhaç'ın yanında Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti ve Amerikan Genç

⁹⁰ KA, D.529 I/151, (02.03.1921).

⁹¹ KA, D.529 I/184, (27.04.1921).

⁹² KA, D.529 II/111, (03.03.1923).

⁹³ KA, D.529 III/141, (08.08.1923); *Tanin Gazetesi*, 20.07.1923, No:277, s. 2; *Halk Gazetesi* (Konya), 22.07.1923, No:35, s. 1.

⁹⁴ ATASE, Kl.1672, D.390, Fh.25.

⁹⁵ ATASE, Kl.158, D.325, Fh.1-19,20. (Bu miktar Kızılhaç Heyeti'nin raporlarında 20 TL'dir.)

Hristiyanlar Cemiyeti yardımcı olmuştur.⁹⁶ Esirlere gönderilen eşya, paket ve para gibi emanetler vergiden muaf tutulurken, mektup kâğıdı ve kartları da esirlere ücretsiz dağıtılmıştır.⁹⁷

Esir mektuplarının sansürü, başlangıçta sansür heyetinin kurulmamasından dolayı, Elazığ ve Erzincan garnizonlarındaki esirlerin mektupları için, Elcezire Şark Cephesi Komutanlığı ve Kastamonu Bölgesi Komutanlıklarınca yapılmıştır. Kayseri Garnizonu'ndaki esirlerin mektupları ise Müdafaa-i Milliye Vekâleti Üsera Şubesi bünyesinde toplanan bir heyet tarafından sansür edilmiştir. Garnizonlardaki esirlerin göndereceği mektupların sansürü ise cephe komutanlıklarınca yapılmıştır.⁹⁸

Esir mektuplarının çoğalmasından dolayı zor durumda kalmıştır. Bu durumda esir mektuplarının sansür edilmeden sahiplerine verilmesine izin verilmemiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Üsera Şubesi'nin Posta İdaresi'ne gönderdiği bir yazıda, esir mektuplarının sansürü için Ankara ve İzmir'de sansür memurluğunun yakında kurulacağını, kuruluncaya kadar da mektupların bekletilmesi istenmiştir.⁹⁹ Daha sonra Sansür Memurluğu İzmir'de Üsera Taburları Komutanlığı bünyesinde kurulmuş, Ankara'da ise Müdafaa-i Milliye Vekâleti Üsera Şubesi Müdüriyeti bünyesinde kurulmuştur. Son dönemlerde ise esirlerin göndereceği mektuplar, garnizon komutanlıkları tarafından sansür edilmiştir.¹⁰⁰

Anadolu'daki Yunan esirlerine mektup gönderilmesine 1921 yılının ortalarında başlamıştır. Bu tarihten önce mektuplar Anadolu'daki Amerikan cemiyetleri tarafından dağıtılırken Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Kasım 1921'den itibaren Kızılay vasıtasıyla dağıtılmasını istemiştir.¹⁰¹ Anadolu'daki Yunan esirlerinin mektuplarının tesliminde bir hayli zorluklar çıkmıştır. Çünkü posta teşkilatının yetersiz olması, Anadolu'da ikili idarenin olması ve sansür teşkilatının kurulamamış olması sebebiyle mektupların teslimi gecikmiştir. Bundan dolayı da Anadolu'daki Yunan esirleri bu konudaki şikâyetlerini Milletlerarası Kızılhaç Heyeti'ne bildirmişlerdir.¹⁰²

Yunanistan'daki Türk esirlerinin mektuplarının teslimi de geciktirilmiştir. Hatta Türk esirlerinin ifadelerine göre esaret süreleri içinde ancak birkaç mektup alabilmişlerdir. Yunanlılar, Türk esirlerinin göndereceği mektuplarda zorluk çıkarmıştır. Türk esirlerinin yazacağı mektupların Rumca yazılması mecburi tutulmuştur. Alınan

⁹⁶ KA, D.529 II/277; KA, D.529 III/17, (02.05.1923); KA, D.529 I/160, (26.03.1921); KA, D.529 II/265, (30 Teşrin-i sani 1922).

⁹⁷ KA, D.529 I/209, (12.05.1921).

⁹⁸ KA, D.529 I/197, (07.05.1921).

⁹⁹ KA, D.529 II/42, (10.12.1922).

¹⁰⁰ ATASE, Kl.1501, D.66, Fh.19-14 (01.02.1923).

¹⁰¹ KA, D.549, (27.11.1921).

¹⁰² *Tanin Gazetesi*, 20.07.1923, No:277, s. 2; *Halk Gazetesi* (Konya), 22.07.1923, No:35, s. 1.

istihbarat sonucunda Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Yunanistan'ın bu zorlamadan vazgeçmediği takdirde (15 Ekim 1921'e kadar) Yunan esirlerinin de Türkçe mektup yazmaya mecbur edileceği bildirilmiştir.¹⁰³

Para gönderme konusunda da karşılıklı sorunlar yaşanmıştır. Millî Mücadele döneminde İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmeler sonunda, esirlere gönderilecek paralar konusunda kambiyo işlemlerinde karşılıklı kolaylıkların gösterileceği karara bağlanmıştı.¹⁰⁴ Yunanistan ile böyle bir anlaşma yapılmadığı için kambiyo işlemlerinde çok karmaşık bir sistem uygulanmıştır. Esirlere gönderilen paraların havalesi genellikle bankalar vasıtasıyla yapılmıştır. Örneğin Türk esirlere gönderilen para havalesi genellikle Osmanlı Bankası ve Türk Millî Bankası vasıtasıyla yapılmıştır. Yunan esirlerinin para havalesi ise Atina Bankası ve Yunan Ticaret Bankası vasıtasıyla gönderilmiştir. Bankaların yanında Kızılay, Kızılhaç, Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti ve Amerikan Genç Hıristiyanlar Cemiyeti esirlerin paralarının, kolilerinin ve mektuplarının havalesinde yardımcı olmuştur.

Anadolu'daki Yunan esirlere 1921 yılının sonlarından itibaren para gönderilmeye başlanmıştır. 1922 yılında ise para gönderilmesi artmıştır. Daha önce Kızılay ve Amerikan yardım cemiyetlerince paralar teslim edilirken, 1922 yılından itibaren gönderilen paralar sahiplerine teslim edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁵ 1923 yılında ise para havalesi gönderimi azalmıştır. Paralar, Yunan Kızılhaç'ı tarafından gönderilmiş, Yunan Kızılhaç'ı paraları banka vasıtasıyla İstanbul'daki Kızılay Genel Merkezi'ne havale etmiştir. Kızılay da, bankada kambiyo işlemlerinden sonra Anadolu Temsilciliği'ne havale etmiştir. Anadolu Temsilciliği, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile irtibatlaşarak garnizonlara paraları teslim etmiştir. Kızılay tarafından teslim edilen paralar üç nüsha makbuz karşılığında esirlere teslim edilmiştir. Bu makbuzlardan bir nüshası Yunan Kızılhaç'na, bir nüshası esirin kendisine verilmiş, üçüncü nüshası ise garnizonda kalmıştır. Makbuzlar Fransızca tanzim edilmiştir.

Esirlere gönderilen paralardan başlangıçta posta ücreti alınmazken, daha sonra alınmıştır. Millî Mücadele döneminde kambiyo sisteminin olmaması sebebiyle birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin 1922 yılında 1 lira serbest piyasada 30-35 drahmiye kadar çıkarken,¹⁰⁶ 1923 yılının başlarında ise resmî kurdan 1 lira 8-9 drahmiden işlem görmüştür. Bundan dolayı da gönderilen ve teslim edilen paraların toplamı arasında farklılıklar oluşmuştur. Örneğin 1921 ila 1923 yıllarında toplam 11472,74 lira, 395 frank ve 40 dolar gönderilmiş, 13387.48 lira, 50 frank teslim edilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ KA, D.549, (1921).

¹⁰⁴ ATASE, Kl.119, D.36, Fh.41-3 (16.02.1919).

¹⁰⁵ KA, D.543 I/179, (22.08.1922).

¹⁰⁶ KA, D.529 II/196, (12.04.1923).

¹⁰⁷ Mehmet Çanlı, *Millî Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923)*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1994, s. 159.

Millî Mücadele'nin başlarında Türk esirlerine, Anadolu'nun işgal bölgelerinde tutuldukları için para gönderilememiştir. Sadece Trakya'dan alınan esirlere para gönderilebilmiştir. Bu da genellikle Batı Trakyalı Müslüman Türkler vasıtasıyla yapılmıştır. 1922'den itibaren banka havalesiyle para gönderilmeye çalışılmıştır. Gönderilen paralar esirlerin eline ya geçmemiş ya da çok az bir miktarı geçmiştir. Türk esirlerine gönderilen paralar, Yunan subayları tarafından ucuz fiyatla kırdırılmıştır. Türk makamlarının mukabelede bulunacağını her fırsatta Yunan makamlarına bildirmelerine rağmen sağlıklı bir sonuç alınamamıştır.¹⁰⁸

Gönderilen paralar Yunan esirlerinde olduğu gibi makbuz karşılığında teslim edilmiştir. Esirlerin paralarını aldığına dair Fransızca düzenlenmiş makbuzlar Kızılay Arşivi'nde mevcuttur. Yunanistan'daki Türk esirlerine gönderilen para Kızılay Arşivi'nde bulabildiğimiz belgelere göre, 1921-1923 yıllarında toplam 1918,66 liradır. Bunun karşılığında 7036,25 drahmi, 982,25 frank ve 25 lira teslim edilmiştir. 1923 yılında Yunanistan, gönderilen paraları esirlere teslim etmemiş, bunların iadesi istenilmiştir.¹⁰⁹ Mübadele esnasında Kızılay, Türk esirlerine para yardımı yapmıştır.

Esirlere gönderilen eşya kolileri için de, para ve mektup havalelerinde olduğu gibi Kızılhaç ve Kızılay'ın yanında Amerikan yardım cemiyetleri yardımcı olmuştur.¹¹⁰ Esirlere koli gönderilmesine, ağırlıklı olarak 1922 yılının başından itibaren başlamıştır. Yunanistan, Kızılay'a müracaat ederek, Yunan esirlerine gönderilecek eşya kolileri için Kızılay'ın, Ankara Hükûmeti nezdinde aracılık yapmasını istemiştir. Nitekim Yunanistan, 1920'den Kasım 1921'e kadar da 20 balya eşya göndermiştir.¹¹¹ Koliler genellikle deniz yoluyla gönderilmiştir. (İnebolu, Mersin ve İzmir limanları). Gönderilen koliler sansüre tabi tutulduktan sonra sahiplerine teslim edilmiştir. Koliler, genellikle Mersin Limanı'na getirilerek Anadolu'nun içlerine havale edilmiştir. 1922 yılının sonlarına doğru gelen koli sayısının artması üzerine İzmir Limanı'na indirilmeye başlanmıştır.¹¹² Yunan esirlerine gönderilen eşya kolileri 1922-1923 yıllarında toplam 75 kolidir. Bunların 45 kolisi sahiplerine teslim edilmiştir.¹¹³

Yunanistan'daki Türk esirlerine gönderilen eşya kolilerinin kabul edilmesine, Ocak 1922 tarihinden itibaren başlanmıştır.¹¹⁴ I. Dünya Savaşı döneminde Harbiye Nezareti, Kızılay'a yaptığı teklifte Türk esirlerine eşya yerine para gönderilmesini istemiştir. Bu teklif ile Kızılay, Türk esirlerine eşya yerine para yardımı yapmayı uygun görmüştür. Millî Mücadele döneminde de bu anlayış devam etmiş ve esirlere eşya gönderilmesi az

¹⁰⁸ KA, D.543 I/190, (3 Teşrin-i evvel 1922).

¹⁰⁹ Çanlı, *Millî Mücadele*, s. 163.

¹¹⁰ KA, D.529 II/265, (30 T. Sani 1922).

¹¹¹ *TC. HA... (1335-1338) ...*, s. 133.

¹¹² KA, D.529 II/57, (02.12.1922).

¹¹³ Çanlı, *Millî Mücadele*, s. 167.

¹¹⁴ KA, D.542; ATASE, Kl.119, D.36, Fh.41-3 (16.02.1919).

olmuştur. Türk esirlerinin eşya ve iaşelerinde Yunanistan'daki hayırsever Türkler yardımcı olmuştur. Kızılay Arşivi'ndeki belgelere göre Türk esirlerine gönderilen eşya kolileri 1922-1923 yıllarında toplam 9 koli olup, 5 kolisi teslim edilmiştir.¹¹⁵

5. Türk ve Yunan Esirlerinin Mübadelesi

Yunanistan girmiş olduğu Anadolu macerasında 8 milyar drahmi harcamış ve resmî beyanlara göre 1920-1922 yıllarında 97 bin 675 kişi kayıp, esir veya yaralı vermiştir.¹¹⁶ Esirlerin mübadelesi fikri ilk defa Mudanya Mütarekesi'nin müzakereleri sırasında gündeme gelmiştir. Ancak taraflar arasında görüş birliğine varılamamıştır. Lozan Barış Konferansı'nın müzakereleri sırasında konu tekrar Aralık 1922'de gündeme gelmiştir. Konferansta esirler konusu, ahali mübadelesiyle birlikte ele alınmıştır. Uzun tartışmalardan sonra sivil esirlerin iadesi kabul edilmiştir. Asker esirlerin de adedi adedine göre iadesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ İki ay süren müzakerelerden sonra 30 Ocak 1923 tarihinde "Sivil Mevkuffin İadesiyle Harp Esirlerinin Mübadelesine Dair Türk-Yunan İtilafnamesi" imzalanmıştır.¹¹⁸ İtilafname, üç bölüm, yedi maddeden oluşmaktadır.

İtilafnamenin birinci bölümünde sivil esirler ele alınmıştır. Buna göre Türk ve Yunan esirleri karşılıklı olarak hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan iade edilecekti. Öncelikle Yunanistan elindeki esirleri iade edecek, daha sonra Türkiye'ye iade edilen esirlere karşılık, Anadolu'daki Yunan esirleri iade edilecekti. Asker esirler de sivil esirlerin iadesini müteakip on beş günü geçmeyecek kadar kısa bir süre içinde iade edilecekti. Önce Yunanistan asker esirlerin hepsini bir defada İzmir'e nakledecekti. Sivil esirler İzmir ve İstanbul'a nakledilirken, asker esirler sadece İzmir'e nakledilecekti. Yunanistan'dan Türk asker esirleri geldiğinde, Türkiye gelen esir miktarı kadar Yunan esirini iade edecekti. Esirler, Yunan gemileriyle taşınacaktı. Geri kalan esirler ise barış anlaşmasının imzalanmasını müteakip üç hafta içinde iade edilecekti.

Mahkûm sivil ve asker esirler için genel af ilan edilecekti. Genel af ilanı ile esirlerin cezaları ne olursa olsun serbest bırakılması kararlaştırılmıştı. İtilafnamenin çeşitli hükümler başlığı altında 120. Maddesinde yer alan başka bir hükme göre bu kişilerin inzibata ait suçlarından başka özel suçlarından dolayı aldıkları cezaların affedilmeyeceği karara bağlanmıştı.

Kayıp esirlerin araştırılması için taraflar, karşılıklı olarak ülkelerinde her türlü kolaylığı göstereceklerini taahhüt etmişlerdir. Bunun yanında esirlere yapılan her türlü masraflardan, karşılıklı olarak vazgeçilmiştir. Esirlerin para, özel eşya gibi emanetlerinin de iade edileceği karara bağlanmıştır.

¹¹⁵ Çanlı, *Millî Mücadele*, s. 168.

¹¹⁶ *Tanin Gazetesi*, 11.04.1923, No:180, s. 2.

¹¹⁷ *Yeni Gün Gazetesi*, 14.01.1923, No:697, s. 1.

¹¹⁸ *Şark-i Karib Umuru Hakkında Lozan Konferansı (1922-1923) Konferansta Tezekkür Olunan Senedat Mecmuası* C. II, II. Takım, İstanbul: R. 1340; KA, D.529 II/82, (06.02.1923).

Hasta ve yaralı esirlerin iadesinden söz edilmezken, Lozan müzakereleri sırasında itilafname ile aynı tarihte imzalanan bir protokolda (malul) hasta ve yaralı esirlerin durumları ele alınmıştır. Protokole göre malul esirler hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan iade edilecekti. Malul esirlerin tespitini de İcra Komisyonu yapacaktı. Hasta ve yaralı esirlerin iadesi, 1918 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan hasta ve yaralı esirlerin iadesine dair itilafnamenin şartlarına göre yapılmıştır.

5.1. Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Diğer Komisyonların Kurulması

İtilafnamenin altıncı maddesi gereğince İcra Komisyonu (Muhtelit Mübadele Komisyonu) kurulmuştur. Komisyonun tarafsız üyeleri, Komisyon Başkanı Miralay Vildbolist (İsviçre), Komisyon Üyesi Dr. Schatzmann (Sansuman), Komisyon Üyesi Dr. Page, Yunan Temsilcisi Kotakis, Türk Temsilci Ali Muzaffer Bey'dir.¹¹⁹ Bu komisyonun masrafları taraflarca ödenmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun yanında Türkiye'de, gelecek ve gidecek olan esirlerin işlemleri için Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak iki komisyon daha kurulmuştur.

Üsera Mübadele Komisyonu, Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak İzmir'de kurulmuştur. Komisyonun merkezi Urla'da esirlerin çıkarılacağı yer olan tahaffuzhanedir. (karantinahane). Komisyonun üyeleri, Başkan Bnb. Sadık Bey, Üsteğmen Nesib Bey, Asteğmen Hasan Bey, İhtiyat Subay Vekili Rifat Efendi, Subay Vekili Ahmet Nazmi Bey'dir.¹²⁰ Bu komisyonun görevi gelen ve giden esirlerin sevk ve idarelerini yürütmektir.¹²¹

Üsera Muamelat Komisyonu, Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak oluşturulmuştur. Komisyonun karargâhı İzmir'deki askeri kışladır.¹²² Komisyon üyeleri, Başkan Yarbay Hilmi Bey, Bnb. Mehmet Bahattin Bey, Asteğmen İzzettin Bey, Tevfik Bey, Muhasip Derviş Bey'dir. Komisyonun görevleri,¹²³ gelen esirlerin sağlık kontrolleri ve sevkleri ile ilgilenmektir. Bu komisyona Kızılay da yardımcı olmuştur.

5.2. Esir Listelerinin Hazırlanması ve Yapılan Hazırlıklar

Uluslararası sözleşmelere göre esir alan devletlerin, esir aldığı kişileri ilgili devlete bildirme zorunluluğu varken; Yunanistan sözleşmelere uymayarak Aralık 1922'nin sonuna kadar çok az kişiden oluşan listeleri Türkiye'ye bildirmiştir. Bu listeleri Yunanistan, Lozan'daki Muhtelit Esir Mübadelesi Komisyonu'na vermiştir. Bu listeler alelacele hazırlanmış olup, esirlerin sınıfları tam olarak belirtilmemiştir. Türk tarafı başlangıçta bu listeleri kabul etmiş ve bu listeler baz alınarak mübadele başlamıştır.¹²⁴

¹¹⁹ *Tanin Gazetesi*, 06.05.1923, No:204, s. 3.

¹²⁰ ATASE, Kl.1692, D.470, Fh.73-6.

¹²¹ ATASE, Kl.1692, D.470, Fh.73-12.

¹²² ATASE, Kl.1692, D.470, Fh.73-6.

¹²³ ATASE, Kl.1692, D.390, Fh.6.

¹²⁴ KA, D.529 II/216, (21.04.1923) Ömer Lütfü Bey'in raporu.

Türkiye, elindeki Yunan esirlerinin listelerini, Yunanistan'dan peyderpey gelen listelerin gelmesinden sonra göndermiştir. Yunan esirlerinin listelerini Müdafaa-i Milliye Vekâleti Esir Şubesi ve Kızılay Esir Şubesi Müdürlüğü hazırlamıştır. Listeler, Fransızca matbu olarak hazırlanmıştır.¹²⁵ Türkiye, bu süre zarfında gelecek olan esirler için İzmir (Urla) ve İstanbul'da (Tuzla) hazırlık yapmıştır. Bu iki limanda Türk esirleri için Urla'da tahaffuzhane (karantina), hastane ve misafirhaneler kurulmuştur. Buralar yiyecek, giyim ve diğer eşyalarla takviye edilmiştir.¹²⁶ Bu yerler günlük bin, bin beş yüz kişiye hizmet verecek şekilde donatılmıştır.

5.3. Sivil Esirlerin İadesinin Başlaması

Esir listeleri karşılıklı gönderildikten sonra Yunanistan, sürekli Muhtelit Mübadele Komisyonuna itirazda bulunmuştur. İtirazlardan en önemlisi esirlerin 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ne göre yapılması talebidir. Türkiye ise buna karşı çıkarak itilafnameye göre yapılmasını istemiştir.¹²⁷ Bu arada Yunanistan, Osmanlı tebaası olmasına rağmen Batı Trakyalı, Giritli ve Makedonyalı sivil esirlerin iadesinde zorluk çıkarmıştır. Aynı zamanda Yunanistan, mahkûm esirlere genel af çıkarılmasına rağmen uygulamamıştır.¹²⁸ Yunanistan'ın sürekli sorun çıkarması karşısında Türkiye mukabelede bulunarak Yunanistan'ın isteklerine cevap vermiştir. Bu tür nedenlerden dolayı esirlerin iadesi gecikmiştir.

Yunanistan'dan ilk sivil esir kafilesi 27 Şubat 1923 tarihinde hareket etmiştir. Ancak, ertesi gün Yunanistan bu kafileyi Girit'te gereksiz bir şekilde tevkif etmiştir.¹²⁹ Tevkif edilen Türk sivil esirleri, Girit'e, askeri esirleri ise Pire ve Atina'ya geri göndermiştir. Buna karşılık Türkiye, İzmir'de (Urla) toplanan Yunan esirlerini tekrar esir garnizonlarına göndermiştir.¹³⁰ Yunanistan'ın iadeyi durdurmasının çeşitli kaynaklara göre birçok sebebi vardır. Görünürdeki sebebi Türkiye'nin, Anadolu'daki Rumları ve Ermenileri Yunanistan'a göndermesidir.¹³¹ Bu dönemde Yunanistan'ın ekonomik durumu çok kötüdür. Aynı zamanda müttefikleri, Anadolu'daki Ermenileri de kabul etmesini istemektedir. Bununla birlikte iç kamuoyu esir ve mültecilerin iadesi ile ilgili sürekli hükûmete baskı yapmaktadır. Yunan Hükûmeti sorunu çözemediği gibi Türkiye'yi sürekli şikâyet ederek kamuoyunu yatıştırmaya çalışmış, müttefiklerinden mali yardım talep etmiştir.¹³²

Yapılan ikili müzakereler ve uluslararası baskılar sonucunda Yunanistan, tekrar esirlerin iadesine başlama kararı vermiştir. 17 Mart 1923 tarihinde, ilk kafilede, Pire'den 2 bin

¹²⁵ ATASE, Kl.1813, D.327, Fh.17-19.

¹²⁶ *Yeni Gün Gazetesi*, 23.02.1923, No:732, s. 3.

¹²⁷ KA, D.529 II/71, (1922) Belge tarihsiz.

¹²⁸ KA, D.529 II/95, (20.02.1923).

¹²⁹ KA, D.529 II/102, (27.02.1923); KA, D.529 II/101, (27.02.1923); *Yeni Gün Gazetesi*, 28.02.1923, No:736, s. 2.

¹³⁰ *Yeni Gün Gazetesi*, 06.03.1923, No:741, s. 3.

¹³¹ *Tanin Gazetesi*, 04.03.1923, s. 1.

¹³² *İkdam Gazetesi*, 09.03.1923, No:9322, s. 2; *Yeni Gün Gazetesi*, 14.02.1923, No:748, s. 3.

500'ü İstanbul'a, 1700'ü İzmir'e olmak üzere 4 bin 200 Türk esiri hareket etmiştir.¹³³ Bu ilk Türk sivil esir kafilesinin içinde 14 subay bulunmaktadır.¹³⁴ İlk katile, hava muhalefeti nedeniyle 22 Mart 1923 tarihinde İzmir'e varmıştır.¹³⁵ Esirleri taşıyan her vapurda İsviçreli tarafsız birer memur görevlendirilmiştir.¹³⁶ 20 Nisan 1923 tarihine kadar çeşitli tarihlerde İzmir'e gelen Türk sivil esirlerinin sayısı 2 bin 943 kişidir.¹³⁷ Bununla birlikte 174 kişi de hasta ve malul sıfatıyla gelmiştir. Bunların sayısı toplama eklenmemiştir. 20 Nisan 1923 tarihinde esir iadesinin ilk etabı tamamlanmıştır.

İstanbul'a gelen esirler, 22 Mart 1923 tarihinde, İzmir'de olduğu gibi bir tahaffuzhane bulunan Tuzla'ya gelmiştir.¹³⁸ Mübadelenin ilk etabının bitimine kadar vapurla gelen Trakyalı esirlerin sayısı 1973 sivil erkek, 7 kadın, 3 çocuk olmak üzere toplam 1983 kişidir. Askeri esirler meyanında 208 sivil esir daha İstanbul'a getirilmiştir.¹³⁹ 20 Nisan 1923 tarihinden sonra Muhtelit Mübadele Komisyonu, Türkiye'de ve Yunanistan'da hasta ve malul esir araştırmasına başlamıştır. Yapılan araştırma sonucunda onlarca Türk sivil hasta ve malul esir Nisan 1923'te Türkiye'ye getirilmiştir. Türkiye, hasta ve malul esirlerin iadesini bir an gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Çünkü tedavi masrafları ve bakımları pahalıdır. Aynı zamanda diğer sağlam esirleri çalıştırarak iş gücünden faydalanmaya çalışmıştır.

Anadolu'dan iade edilen Yunan esirlerinin sayısı hakkında kesin bir rakam söylenemez. Ancak mübadelenin ilk etabının bitim tarihi olan 20 Nisan 1923 tarihine kadar sivil esirlerin, bire bir iadesi söz konusu olduğunu göz önünde bulundurursak, iade edilen Yunan sivil esirlerinin sayısının tahminen Türk sivil esirlerinin sayısı kadar yani 4 bin 800-5 bin kişi kadar olduğunu söylenebilir. Türkiye, iade işleminde daha çok Yunan tebaası olan sivil esirlerle yakından ilgilenmiştir. Osmanlı tebaası olan esir Rumlardan asayışı bozanlarını kamplarda tutmuş ve diğerlerinin gitmelerine göz yummuştur.¹⁴⁰

5.4. Asker Esirlerin İadesi

Yunanistan'a göre sivil Türk esirlerinin iadesi 24 Mart 1923 tarihinde bitmiştir. İtilafnameye göre asker esirler, sivil esirlerin iadesini müteakip on beş gün içinde iade edilecekti. Bu süre beklenmemiştir. Nitekim Yunanistan'dan Türk askeri esirleri, Anadolu'ya 29 Mart 1923 tarihinden itibaren gelmeye başlamıştır.¹⁴¹ Yunanistan'ın bildirimlerine ve Kızılay'ın tespitlerine göre Türk asker esirlerinin sayısı 340 subay ve 9

¹³³ KA, D.529 II/130, (17.03.1923); *İkdam Gazetesi*, 18.03.1923, No:9341, s. 1.

¹³⁴ KA, D.529 II/133, (18.03.1923).

¹³⁵ KA, D.529 II/136, (20.03.1923).

¹³⁶ KA, D.529 II/140, (22.03.1923); KA, D.529 II/142, (22.03.1923).

¹³⁷ KA, D.529 II/8, (30.04.1923).

¹³⁸ *İkdam Gazetesi*, 24.03.1923, No:9347, s. 2.

¹³⁹ *Tanin Gazetesi*, 13.04.1923, No:182, s. 2.

¹⁴⁰ KA, D.529 II/200, (14.04.1923).

¹⁴¹ *İkdam Gazetesi*, 30.03.1923, No:9353, s. 1.

bin 743 asker olmak üzere toplam 10 bin 83 kişidir.¹⁴² 29 Mart 1923 tarihinde gelen ilk kafileden sonra 31 Mart 1923 tarihinde 4 vapurla İzmir'e toplam 7027 asker ve 26 subay gelmiştir. Bu kabile ile Cafer Tayyar Bey de gelmiştir.¹⁴³ Müdafaa-i Milliye Vekâletine göre, 20 Nisan 1923 tarihine kadar iade edilen Türk asker esirlerinin sayısı 329 subay, 6 doktor (Mübadele harici), 9 bin 588 asker olmak üzere toplam 9 bin 917 kişidir.¹⁴⁴

İzmir'e getirilen asker esirlerimiz, sağlık kontrolünden sonra misafirhanelerde istirahat ettirilmiştir. Daha sonra memleketlerine sevk edilmiştir. Esaretten dönen subay esirlere bir ay izin verilmiş, askerler ise durumlarına göre terhis edilmiştir. İzmir'e getirilen 1500 asker¹⁴⁵ ve 57 subay esirimiz, Trakyalı olduğu için İstanbul'a sevk edilmiştir.¹⁴⁶

Yunan asker esirleri, 29 Mart 1923 tarihinde Türk asker esirlerinin İzmir'e gelmesini müteakip hazırlanarak iade edilmeye başlanmıştır. Türk esirlerinin iadesinde olduğu gibi Yunan esirlerinin de iadesi karışık olmuştur. Kızılay raporlarına göre, 19 Nisan 1923 tarihine kadar İzmir'den Yunanistan'a iade edilen Yunan askeri esirlerinin sayısı¹⁴⁷ 293 subay, 25 tabip ve eczacı, 2 papaz 3 malul subay 9 bin 690 asker ve 395 malul asker olmak üzere toplam 9 bin 913 asker ve subay ile 425 mübadele harici kişidir.

Yunanistan'a iade edilen esirlerin %35'i hasta ve malul kişilerdir. Bunların büyük bir kısmı malul olarak mübadele harici iade edilmiştir. Doktor olan esirler, en son iade edilmiştir.¹⁴⁸ İade edilen Yunan esirlerine, giderken Türk askerî makamlarınca iade belgesiyle birlikte bir de bildiri verilmiştir.¹⁴⁹ Bildiride Yunanlıların, Anadolu'daki işkence ve zalimliklerinden bahsedilerek, alınan esirlerin salimen iade edildiği, esirlerin bunu unutmamalarını, masum ve silahsız halka saldırmamaları belirtilerek şu son söz söylenmiştir. "Masum ve gayrimüsellah halkı öldürmekten, haksızlıktan sakınınız. Çünkü hakkın intikamı daima sert ve ağırdır."¹⁵⁰ Anadolu'dan iade edilen Yunan subayları, Yunanistan Hükûmetince divan-ı harbe sevk edilmiştir. Bu subaylar, düşmana teslim olmakla suçlanmıştır.¹⁵¹ Hatta bu subayların istihkakları kesilmiştir.¹⁵²

Genel olarak toparlarsak, 22 Mart 1923 tarihinden itibaren başlayan iade işlemleri kapsamında, mübadelenin ilk etabının bitimi olan 20 Nisan 1923 tarihine kadar olan sürede Yunanistan'dan gelen sivil ve askeri esirlerin sayısı şöyledir. Türk sivil esirleri: İzmir'e çıkarılanlar toplam 4 bin 853 kişidir. Yunan sivil esirlerinden iade edilenlerin

¹⁴² KA, D.529 II/137, (20.03.1923); *Yeni Gün Gazetesi*, 20.03.1923, No:753, s. 1.

¹⁴³ KA, D.529 II/157, (31.03.1923); KA, D.529 II/159, (31.03.1923); *İkdam Gazetesi*, 02.04.1923, No:9356, s. 2.

¹⁴⁴ KA, D.529 II/8, (30.04.1923).

¹⁴⁵ *Tanin Gazetesi*, 06.04.1923, No:175, s. 2.

¹⁴⁶ *Tanin Gazetesi*, 07.04.1923, No:176, s. 1.

¹⁴⁷ KA, D.529 II/214, (21.04.1923).

¹⁴⁸ KA, D.529 II/164, (01.04.1923).

¹⁴⁹ ATASE, Kl.1692, D.470, Fh.12-415.

¹⁵⁰ *İkdam Gazetesi*, 12.04.1923, No:9367, s. 2.

¹⁵¹ *İkdam Gazetesi*, 15.04.1923, No:9369, s. 2.

¹⁵² *Tanin Gazetesi*, 19.04.1923, No:189, s. 3.

sayısı 4 bin 800-5 bin kişidir. Türk asker esirlerinden iade edilenlerin sayısı 329 subay ve 9 bin 588 askerdir. Yunan asker esirlerinden iade edilenlerin sayısı ise 293 subay ve 9 bin 690 askerdir.

5.5. Mahkûm ve Geriye Kalan Esirlerin İadesi

Anadolu'daki Yunan ve yerli Rum esirlerden savaş suçlusunu olan ve asayişini bozanlar mahkûm edilmiştir. Bunların bazıları İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. Yerli Rumların davalarına genellikle Ankara İstiklal Mahkemesi'nde bakılmıştır.¹⁵³ Ankara İstiklal Mahkemesi'nde 1920-1921 yıllarında casus veya şüpheli görülen 57 kişiden 28'i idam edilmiştir. Yunanlıların, İzmir'den çıkartılmasından sonra kurulan İstiklal Mahkemelerinde ise, işgal sırasında düşmanla iş birliği yapan ve durumdan faydalanarak soygun, cinayet ve yolsuzluk gibi suçları işleyen kişiler de yargılanmıştır. Bunun için de işgal gören yerlerde üç İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.¹⁵⁴ Bu kişiler, esir statüsünde olmayıp mahkûm olarak işlem görmüştür. Bu kişilerin sayısı da Batı Cephesi Komutanlığı'nın 16 Mayıs 1923 tarihli bir yazısından öğrenilebilmektedir: Üsera Taburları Komutanlığı'nın emrinde toplam 8 bin 768 Yunan esirinin mevkuf olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁵

Yunanistan'daki Türk mahkûm esirlerin büyük çoğunluğunu siviller oluşturmaktadır. Mübadelenin 20 Nisan 1923 tarihinde ilk etabının bitmesinden sonra iade edilmeyen 3 bin-3 bin 150 civarında mahkûm Türk esiri, Yunanistan'da kalmıştır. Bu kişilerin tespiti, iade edilen Türk esirlerinin ifadeleri doğrultusunda yapılmıştır. Ancak Kızılay Arşivi'ndeki belgelerde bunlar 1700-1800 kişi görülmektedir.¹⁵⁶

Yunanistan'da¹⁵⁷ ve Türkiye'de genel af ilan edilmiştir.¹⁵⁸ Af ilanından sonra mahkûm esirlerin iadesine Mayıs 1923'te başlanabilmiştir.¹⁵⁹ Mahkûm Türk esir kafilesinin bir kısmı 8 Mayıs 1923 tarihinde gelmiştir. Temmuz 1923'te hala Yunanistan'da geriye 900-1000 kadar Türk mahkûm esir bulunmaktadır.¹⁶⁰ Genel af kanunundan faydalanan esirler, peyderpey Yunanistan'dan geldikçe Türkiye de Rum esirleri iade etmiştir. Kanun kapsamına girmeyenler ise cezası bittikten sonra iade edilmiştir.

Sivil ve askeri esirlerin karşılıklı iadesinin bitiminden sonra kayıp esirlerin araştırılması için Kızılay'ın teklifi üzerine Türkiye ve Yunanistan'da Kızılay ve Kızılhaç temsilciliklerinin açılması kararlaştırılmıştır.¹⁶¹ Ancak ekonomik nedenlerden dolayı

¹⁵³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Bilgi Yay., 1975, s. 96.

¹⁵⁴ Aybars, *İstiklal*, s. 185-187.

¹⁵⁵ ATASE, Kl.1813, D.327, Fh.20.

¹⁵⁶ KA, D.529 II/270, (1923).

¹⁵⁷ KA, D.529 II/174, (03.04.1923).

¹⁵⁸ KA, D.529 II/108, (31.03.1923); *TBMM Kavanin Mecmuası*, C. I, Ankara: 1342, s. 390, Kanun No:318 (31.03.1923); *Tanin Gazetesi*, 12.04.1923, No:181, s. 2.

¹⁵⁹ KA, D.529 II/183, (06.05.1923).

¹⁶⁰ KA, D.529 III/101, (09.07.1923).

¹⁶¹ KA, D.529 II/151, (27.03.1923).

bundan vazgeçilmiştir. Genel olarak bakıldığında esirlerin iadesinde Türkiye'nin amacı Yunanistan'daki bütün esirlerin gelmesidir. Konunun siyasi bir yolla halledilmesi düşüncesi hâkimdir. Bu da ahali mübadelesi sırasında çözümlenmiştir.¹⁶²

Yunanistan'da kalan asker Türk esirlerinin iadesi Haziran 1923'ün sonlarında tamamlanmıştır. Yunanistan'dan dönmeyen veya kaybolan asker Türk esirlerinin sayısı 320 kişidir. Bunlardan 21'i küçük zabittir. Kaybolan esirlerimiz, Yunanlılara göre garnizonlardan ya kaçmış ya da ülkenin çeşitli yerlerinde gizlenmiştir.¹⁶³ Yunanistan'da kalan Türk subay esirlerinden bazıları, Anadolu'ya dönmek istememiştir.

Anadolu'da geri kalan Yunan esirlerinin kurtarılmasına Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti ve Amerikan Genç Hristiyanlar Cemiyeti aracılık etmiştir.¹⁶⁴ Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını müteakip 1 Ağustos 1923 tarihinde Anadolu'daki esir garnizonları lağvedilmiştir. Esir garnizonlarının kapatılmasından sonra geriye kalan Yunan esirleri, İzmir'den, 4 Ağustos-21 Ağustos 1923 tarihleri arasında 390 subay ve 6 bin 845 asker olmak üzere toplam 7 bin 235 kişi iade edilmiştir.¹⁶⁵ Anadolu'daki Yunan esirlerinin %2'si ölmüştür.

Genel olarak toparlamak gerekirse Anadolu'dan götürülen ve ilgili makamlarca isimleri tespit edilen Türk sivil ve asker esirlerin sayısı 15 bin 742 sivil ve yaklaşık 11 bin asker olmak üzere toplam 27 bin civarındadır. Bu genel toplamlardan sonra Yunanistan'dan yaklaşık 6 bin sivil, 2 bin mahkûm esir ve 11 bin asker olmak üzere toplam 19 bin civarında Türk esiri gelmiştir. Geri kalan yaklaşık 9 bin Türk esirinden bir kısmı malul olarak mübadele harici iade edilmiştir. Diğer geri kalan Türk esirleri, Yunanistan'da ya ölmüş ya kaçmış ya da ahali mübadelesi sırasında Anadolu'ya gelmiştir.

Anadolu'da Yunanlılardan alınan esirlerin sayısı ise 60 bin civarındadır. Bu genel toplamdan 10 bin küsur sivil, 25 bin civarında asker Yunan esiri iade edilmiştir. Bunun yanında malul ve mahkûm Yunan esirleri de iade edilmiştir. Malul Yunan esirleri, başlangıçtan itibaren peyderpey gönderilmiştir. Gönderilen malul Yunan esirlerinin sayısı Anadolu'da bulunan Yunan esirlerinin genel toplamının %35'i kadardır ki bu sayı 20 bin kişi civarındadır. Diğer geri kalanların suçsuz olanları ahali mübadelesi sırasında, suçlu bulunanlar ise cezaları bitiminde gönderilmiştir.

6. Sonuç

Millî Mücadele döneminde sivil ve askeri esirlerin hukuki durumu, 1906 Cenevre ve 1907 La Haye sözleşmelerinin maddeleri çerçevesinde belirlenmiştir. Yunanistan'ın bu sözleşmelere uymamasından dolayı savaş sonrasında yapılan itilafname ve protokoller geçerli olmuştur. Bunun yanında Kızılay ve Kızılhaç'ın insani faaliyetleri esirlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olmuştur.

¹⁶² KA, D.529 II/260, (02.10.1923).

¹⁶³ *Tanin Gazetesi*, 18.07.1923, No:275, s. 3.

¹⁶⁴ KA, D.529 III/30, (10.05.1923).

¹⁶⁵ ATASE, Kl.1813, D.327, Fh.52.

Yunanistan, Mayıs 1919'da başlayıp, Büyük Taarruz'a kadar olan dönemde Anadolu'da direnişi kırmak amacıyla yüzlerce sivil halkı esir alarak kötü davranmış ve bir kısmını öldürmüş, bir kısmını da Yunanistan'a götürmüştür. Ankara Hükûmeti, Anadolu'da Yunanlılardan I. İnönü Savaşı'ndan itibaren esir almaya başlamıştır. Esirlerin büyük kısmı Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı sırasında alınmıştır. Yunan esirlerinin büyük kısmı iş birliği yapmış olan sivil yerli Rumlardır. Alınan esirlere Yunanistan, uluslararası sözleşmelere uymadan hareket ederken Türkiye, Mudanya Mütarekesi'ne kadar esirlere insancıl davranmış ve sözleşmelere tam anlamıyla riayet etmiştir. Bunun nedeni Ankara Hükûmeti'nin uluslararası alanda tanınmamasının vermiş olduğu çekingenlik veya baskı olabilir. Mudanya Mütarekesi veya itilafnamenin imzalanmasından itibaren müteakibliyet esasına göre politika uygulamıştır. Bu tespiti Kızılhaç ve diğer uluslararası sivil toplum örgütlerinin Anadolu'daki esir kamplarını denetleme raporları desteklemektedir.

Bu dönemde esir teşkilatı ve muamelatı, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibidir. Ancak uygulamalardan kaynaklanan problemlerden dolayı bazı değişiklikler yapılmıştır. Anadolu'daki esir garnizonları mevcut askeri düzene göre oluşturulmuş olup, düzenli kayıtları tutulmuştur. Esirlerin bütün işlemleriyle Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak Üsera Şubesi ilgilenmiştir. Özellikle Yunan esirleriyle Batı Cephesi'ne bağlı Üsera Taburları Müfettişliği ilgilenmiştir. Bu birimlerle birlikte esirlerin her türlü işlem ve bakımlarında Kızılay'ın rolü büyük olmuştur. Kızılay ve Kızılhaç'ın yazışmalarına bakılırsa Yunanistan'ın esir teşkilatı da Türkiye'ye benzer bir özellik göstermektedir. Ancak uygulamada farklılıklar bulunmaktadır.

Garnizondarda esirlerin iskân, iâşe, sağlık ve tedavi masrafları, başlangıçtan Mudanya Mütarekesi'ne kadar devlet tarafından karşılanmıştır. Daha sonra esir subayların maaşlarından diğer esirlerin ise çalışma ücretlerinden kesilmiştir. Her ne kadar itilafname ile bu tür masraflardan karşılıklı olarak vazgeçilmiş ise de Türkiye, Yunanistan'ın tutum ve davranışları karşısında mukabelede bulunarak yine esirlerin ücret ve maaşlarından masraflarını kesmiştir. Esirlerin diğer işlemleriyle ilgili olarak da Türkiye, Yunanistan'ın Türk esirlerine iyi davranıp davranmamasına göre mümkün olduğu kadar mukabelede bulunmuştur.

Esirlerin mübadelesi Mudanya Mütarekesi'nde ilk defa ele alınmış ise de Lozan görüşmelerinde sonuçlandırılmıştır. Konu, ahali mübadelesi ile ele alınmış olup, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan bir itilafname ile karar bağlanmıştır. İtilafnamenin uygulaması, tarafsız üç ülkenin temsilcilerinden ve tarafların temsilcilerinden oluşan Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından yapılmıştır. Komisyon üyeleri, Kızılay ve Kızılhaç temsilcilerinden oluşmuştur.

Mübadelenin uygulamasında birçok sorun çıkmıştır. Bunların başında esirlerin sayısının veya listelerinin hazırlanması gelmiştir. Yunanistan, mübadelenin 1906 Cenevre ve 1907 La Haye sözleşmelerine göre yapılması gerektiğini savunurken, uygulamada hiçbir kurala uymamaya gayret göstermiştir. Türkiye ise itilafname ve protokole göre yapılmasında ısrar etmiştir. Ancak Yunanistan'ın buna uymaması nedeniyle Türkiye,

mütekabiliyet çerçevesinde karşılık vermiştir. Türkiye, öncelikle hasta ve malul esirlerin iadesine önem vermiştir. Hasta ve malul esirlerin iadesinde herhangi bir sınırlama yokken mütekabiliyet çerçevesinde Türkiye, aynı sayıda esiri iade etmiştir. Türkiye, esirlerin bakım ve masraflarından kurtulmak amacıyla öncelikle bunları göndermiştir. Sağlıklı olanların iadesi ise sonraya bırakılmış, bunların işgücünden faydalanılmıştır.

Türkiye'nin önem verdiği konulardan biri de gönderilecek Yunan tebaası sivil esirlerin iadesi olmuştur. Bunlar içinde suça karışmamış olanlar tespit edilerek iadesinde öncelik tanınmıştır. İşbirlikçi esir yerli Rumlar, Osmanlı tebaası oldukları için en son bunların iadesi yapılmıştır. Bunlardan suça karışmış olanlar cezalandırılırken, diğerleri ahali mübadelesi sırasında gönderilmiştir.

Türk resmî makamlarının tespitine göre Yunanistan, Anadolu'dan ve Trakya'dan yaklaşık 26 bin kadar sivil ve asker esir alarak Yunanistan'a götürmüştür. Bunların büyük bir kısmı, yerli Rumların şikâyetleri sonucu esir alınmış ve savaş süresince angarya işlerinde çalıştırılmıştır. Daha sonra Yunanistan'da sağlıksız koşullarda ve hapisanelerde iskân edilmiştir. Bu kişilerden ancak yaklaşık 19 bin kişi iade edilmiştir.

Anadolu'da Yunanlılardan alınan sivil ve askeri esirlerin sayısı yaklaşık 60 bin civarındadır. Bunlardan yaklaşık 35 bini iade edilmiştir. Anadolu'daki Yunan esirlerinin %35'i hasta ve malul, %2'si vefat ve yaklaşık %15 civarı da mahkûm ve kayıptır. Karşılıklı iadenin bitiminden sonra geriye kalan esirler, ahali mübadelesi sırasında gönderilmiştir. Ancak mahkûm olanlar, cezalarının bitiminde elçilik kanalıyla ülkelerine gönderilmiştir. Kısaca esirlerin iadesi Türkiye'yi, 1930'lu yılların ortalarına kadar uğraştırmıştır.

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

ATASE Arşivi

Klasör No: 158, 119, 1040, 1500, 1501, 1640, 1650, 1672, 1692, 1813, 1977, 2202, 2048.

Kızılay Arşivi

Klasör No: 529 I, 529 II, 529 III, 543 I, 549.

Osmanlı Hilâl-i Ahmet Cemiyeti 1330-1334 Senesine Ait Merkezi-i Umûmi Raporu. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, R. 1335.

Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruh Üsera-yı Harbiyenin Mübadelesine Dair Şerait. İstanbul: Matbaa-i Askeriye, R.1334 (1917).

Sedad. Üsera ve Mülteci İsticvâbâtı Hakkında Muhtıra. İstanbul: Harbiye Mektebi Matbaası, R. 1338 (1922).

Şark-ı Karib Umuru Hakkında Lozan Konferansı (1922-1923) Konferansta Tezekkür Olunan Senedat Mecmuası. C.II, II. Takım, İstanbul: R. 1340.

TBMM Kavanin Mecmuası. C.I, Ankara: R. 1342.

TC. Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmisi tarafından 1339 Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor. İstanbul: R. 1339.

Üserâ Hakkında Talimatname. İstanbul: Matbaa-i Askeriye, R. 1331 (1915).

Üsera Talimatnamesi. İzmir (Bornova): R.1339 (1923).

Üserâ-yı Harbiye ile Sivil Üserâya Dair İngiltere Hükûmeti ile Hükûmet-i Osmaniye Beyninde Mün'akid İtilafnâme. İstanbul: Matbaa-i Askeriye, R.1334 (1917).

Kitaplar

Alderson, A.D ve Fahir İz. *The Oxford English Turkish Dictionary.* İstanbul, 1990.

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri.* İstanbul: Bilgi Yay., 1975.

Çanlı, Mehmet. *Millî Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923).* Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1994.

Clarence, L. Barnhart ve Robert K. Barnhart. *The World Book Dictionary.* C.II, Sydney: 1978.

Çapa, Mesut. *Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti (1914-1925).* Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1988.

Guralnik, David B. *Websters New World Dictionary Of American Language.* New York: Simon and Schuster, 1980.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C.4, III. Kısım, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, 1966.

Hornby, A. S. *Oxford Advanced Learners Dictionary Of Current English,* Oxford: Oxford University Press, 1974.

İngilizce-Türkçe Askeri Terimler Sözlüğü. Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971.

- Kıran, Muzaffer. *Harp Esirleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1958.
- Malay, Hasan. *Çağlar Boyu Kölelik*. Ankara, Gündoğan Yay., 1990.
- Özcan, Hüseyin. *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*. 4.Basım. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Şemsettin Sami. *Resimli Kamus-ı Fransevi (Fransızcadan Türkçeye Lügat Kitabı)*. 4. Baskı. İstanbul: Mihran Matbaası, 1905.
- Timur, Cevdet. *Türk İstiklal Harbi*, C. 7, Ankara: Genelkurmay Yay., 1975.
- Türk Ansiklopedisi*. C.32. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Sürelî Yayın ve Gazeteler

- Anadolu Gazetesi* (İzmir)
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*
- Halk Gazetesi* (Konya)
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*
- İkdam Gazetesi*
- Tanin Gazetesi*
- Yeni Gün Gazetesi*

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Mehmet ÇANLI | Hitit Üniversitesi |
mehmetcanli[at]hitit.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3623-5568**

1964 Manisa doğumludur. İlk, orta öğrenimini Manisa'da, lise öğrenimini ise Ayvalık'ta tamamladı. 1986 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 1987 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığında Arşiv uzman yardımcısı olarak göreve başladı. Sırasıyla Başbakanlığın Cumhuriyet Arşivi, Dokümantasyon ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlıklarında çalıştı. Temmuz 1992'de Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi olarak atandı. 1990 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. (Millî Mücadele Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1924)). Aynı Enstitüde Ocak 1994'te doktora çalışmasını bitirdi. (Millî Mücadele Dönemi Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923)). Nisan 1994'te Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında Yard. Doç. Dr. olarak atandı. Mart 2008'de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalından Doçentliğini aldı. Ağustos 2013'te Hitit Üniversitesinde profesörlük kadrosuna atandı. Halen Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili kitap ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

**Prof. Dr. Mehmet ÇANLI | Hitit University |
mehmetcanli[at]hitit.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3623-5568**

He was born in Manisa in 1964. He completed his primary and secondary education in Manisa and his high school education in Ayvalık. He graduated from Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of History in 1986. In 1987, he started working as an assistant archive expert at the Ottoman Archives Department of the Prime Ministry General Directorate of State Archives. He worked respectively in the Republic Archives, Documentation and Public Relations Departments of the Prime Ministry. In July 1992, he was appointed as a research assistant at Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. He completed his master's degree at Hacettepe University Atatürk's Principles and Revolution History Institute in 1990. (Turkish-Bulgarian Relations during the War of Independence (1913-1924)). He completed his doctoral studies at the same Institute in January 1994. (Turkish-Greek Prisoners and Exchange during the War of Independence (1920-1923)). In April 1994, he worked as an assistant in Muğla University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Department of History of the Republic of Türkiye. Assoc. Dr. was appointed as. He received his Associate Professorship from the Department of History of the Republic of Türkiye in March 2008. He was appointed as a professor at Hitit University in August 2013. He currently works as a lecturer at Hitit University, Faculty of Science and Letters, Department of History. He has books and articles published in various magazines on the History of the Republic of Türkiye.